આદિ વચન.

ગુજરાતી ભાષામા બાળકો માટે કાવ્ય સાહિત્ય ઘણુ થોડુ છે, અને જે થોડુ છે, તે પણ છુટક છુટક હોવાથી એકદમ ઉપયોગમા લઇ શકાય એવુ નથી પ્રકાશમા આવેલા, અને કોઇ કોઇ નહિ પણ આવેલા, એવા નાના નાના કાવ્યોનો આ સગ્રહ, તેવુ સાહિત્ય સુલભ થાય એવા મુખ્ય ઉદ્દેશથી તૈયાર કરવામા આવ્યો છે બીજો એક ગૌણ ઉદ્દેશ પણ છે, અને તે એ કે કટલીક વખત અમુક બાબત પર ધ્યાન ખેચવા માટે પણ આવા સગ્રહ ઉપયોગી થઇ પડે છે 'દેશ ભકિતના કાવ્યો' જ્યારે પહેલા એકઠા કરવામા આવ્યા ત્યારે મહા મુશ્કેલીએ પદર વીશ કાવ્યા હાથ લાગ્યા હતા—પરતુ તે નાના સગ્રહ બહાર પડયા પછી થોડા જ વખતમા તેવા કાવ્યોના લખાણ વધવા લાગ્યા, અને આજ તેવો સગ્રહ એકત્ર કરનાર સા દોઢસા કાવ્યો મેળવી શકે એવી સ્થિતિ થઇ ગઇ આ સગ્રહ તૈયાર કરવામા એવી પણ ઉડી ઉડી, પણ બહુ જ ઉત્કટ, આશા રહે છે કે આવા કાવ્યો—બાળકો માટેના લખાણ—અનેકગણા વધે !

બાળકો માટે લખાયેલા કાવ્યો કટલીક વખત બાળકોની નિર્દોષ વૃત્તિ, તેમની પવિત્રતા, તેમનો આનદી અને આનદદાયી સ્વભાવ વગેરે વિષયના જ

માલમ પડે છે, તો કોઇ વખત ઉપદેશ, ઉચ્ચ આશય, પરોપકારી અભિલાષા વગેરેથી ભરેલા જોવામાં આવે છે નાની ટુંકી વાર્તા, રસભર્યાં સરળ વર્ણન, આનંદના પ્રસંગોના સહેલા ઉલ્લેખ, અને જ્ઞાન સમૃદ્ધિમાં વધારો કરે તેવા પ્રયાસો નથી થયા એમ નથી, પરંતુ થયા છે તે બહુ જ અલ્પ છે—તેવા પ્રયાસો અનેકગણા વધારે, અનન્ત વૈવિધ્યવાળા, અને જુદા જુદા લક્ષ્ય અને ઉદ્દેશ ધરાવનારા થાય એ બહુ ઇચ્છવા જેવું છે

બાળકો માટે લખાયેલા કે તેમને આનંદ પડે તેવા લખાણોમાંથી જેટલા જોવામાં આવ્યા, અને જે લેખકોની તે તે લખાણો છપાવવાની પરવાનગી મળી શકી, તેવામાંથી ચુંટણી કરી સંગ્રહ તૈયાર થયો છે જે જે લેખકોએ અને અન્ય અધિકૃત પુરૂષોએ કાવ્યોનો ઉપયોગ કરવા પરવાનગી આપી છે તેમનો આભાર માનવાની ફરજ અદા કરતાં મને આનંદ થાય છે કવિશ્રી દલપતરામના દલપત કાવ્ય માંહેના અને બીજા કાવ્યો માટે ધી ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ કૃપા કરી પરવાનગી આપી છે અને તેથી તે સંસ્થાના પણ આભારી થયો છું

મારા મિત્ર રા રણજીતરામ, રા મૂળજી દુર્લભજી વેદ તથા સુજ્ઞાત સાક્ષર શ્રી નરસિંહરાવ એ ગૃહસ્થોએ પણ એવી મદદ આપી છે કે તેની સોપકાર નોંધ ન લઉં તો કૃતઘ્ની કહેવાઉં.

ૐ

આ સગ્રહ સાથે એક નાનો પ્રસ્તાવ-લખ આપવા હિમત ધરી છે. તે લેખ બાળકો માટે નથી, પણ બાળકોના લાભ માટે તો છે જ શિક્ષકો અને માતાઓ માટે થોડીક ચર્ચા ઉપસ્થિત કરી છે બાળકોના હાથમા મૂકવાનુ પુસ્તક શિક્ષકોએ અને માતાઓએ અવશ્ય જોઇ જવુ જોઇએ જ, અને તે પ્રમાણે જોવા જતા આ લેખ પર પણ દ્રષ્ટિ નાખી અદરની ચર્ચા લક્ષમા લેશે એવી આશાથી તે લેખ જોડવામા આવ્યો છે. ત લેખમા ત્રણ બાબતનો ઉલ્લેખ છે પ્રાથમિક શાળાઓમા નીચેના ધોરણોમા 'ગીત' શીખવવાનુ ઘણા વખતથી શરૂ થયુ છે, તે નવીન વધારો શા માટે કરાયો છે, તથા ગીત કેવી રીતે શીખવવા એ બંને બાબત બાળકોના શિક્ષકો-ને અને માતાઓને કામની છે, એટલ તે બે વિષ, તથા બાળકો માટેના ગીત કેવા હોવા જોઇએ એ વિષે જરા સૂચક વૃત્તિથી લખવામા આવ્યુ છે આશા છે કે એ ચર્ચા શિક્ષકો, માતાઓ, અને દેશના સાહિત્યમા અને દેશની કેળવણીમા રસ લેનારા બીજા ગૃહસ્થો ઉપાડી લેશે અને પરિણામે બાળકોની કેળવણી, અને બાળકો માટેનુ સાહિત્ય વૃદ્ધિ પામતુ જશે

હિમ્મતલાલ ગણેશજી અજારિયા.

સાન્તા ક્રુઝ }
મે ૧૯૧૫ }

પ્રસ્તાવ લેખ.

મનુષ્યના જન્મ સાથે જ ગાયન-ગીત-સ્વરની મધુર મિલાવટની કળા-નો જન્મ થયેલો છે, મનુષ્ય માત્રને સગીત પ્રિય હોય છે, આનદ આપે છે, આકર્ષે છે, અને સારા સારા ભાવોથી ભરી હૃદયને ઉન્નત બનાવે છે. આ હકીકત સૌના જાણવામા હતી જ, તોપણ કેળવણી અને શિક્ષણમા તે હકીકતનો લાભ ઘણો જ મોડો લેવાયો છે સગીતની મોહક અસર નાના બાળકો પર પણ થાય છે એ તો જાણવામા હતુ જ-નાના બાળકોને ઉઘાડવાને હાલરડા ગાવાનો રિવાજ ઘણા પ્રાચીન કાળથી ચાલુ છે સગીતનુ શ્રવણ અણસમજુ બાળકને પણ શાન્ત બનાવી શકે છે એથી એટલુ તો સિદ્ધ થઇ શકશે કે ગાયન સાભળવી તેમા વિલીન થવાની વૃત્તિ મનુષ્યને જન્મ સાથે જ મળી છે

ગાયન સાભળવાની જ નહિ, પણ ગાયન કરવાની વૃત્તિ પણ કુદરતે આપેલી છે તે જાણવુ હોય, તો નાના બાળકને તે પોતાની મેળે એકલુ એકલુ રમતુ કે બેઠુ હોય ત્યારે નિહાળવુ બાળક કાઇ કાઈ ગણગણ્યા કરતુ હશે તે ગણગણાટમા કાઇક-રાગ જેવુ-લય જેવુ જણાશે એ વૃત્તિ-પોતાના અવાજને રાગના રૂપે કાઢવાની એટલે કે સગીત ઉત્પન્ન કરવાની-ગાવાની-વૃત્તિ સ્વાભાવિક છે એમ તેની નિરીક્ષા ઉપરથી જાણી શકાશે.

નાના બાળકો જે ગણગણાટ કરે છે તે શા હેતુથી હશે એ વિચારવા જેવુ છે કઇક રમત કરતુ હોય, અથવા એકલુ એકલુ બેઠુ હોય, ત્યારે ગણગણાટમા મસ્ત થએલ બાળકને બધાએ ઘણી વાર જોયુ હશે પરતુ તે વખતે તે બાળકના મગજમા શી શી વિચારઘટના થતી હશે એ કોણ કહી શકે?

તે વિચારઘટના જાણવાના પ્રયાસ કરનારાઓએ સ્વાભાવિક ગીત-મોહને સમજી, બાળકોનો સ્વભાવ પારખી કાઢી, તે સ્વભાવને કેળવણીમા કેમ ઉપયોગી બનાવવો એ બાબતનો વિચાર કર્યો. તેઓએ જોયુ કે રમતા રમતા બાળકો ગણગણાટ કરે છે એ તેમની સ્વાભાવિક વૃત્તિનો લાભ લઇ ને ગણગણાટ શબ્દરૂપ કરી દેવાય, તો તે રાગડા સાર્થક બને વળી ગણગણાટને સ્થાને જે શબ્દો વાપરવામા આવે તે શબ્દો બાળકની રમત સાથે જોડી દેવાય, તો રમત, ગણગણાટ અને શબ્દો એ ત્રણેની એકતા સાધી શકાય એ પ્રમાણે કરવામા બાળકની રમત, ભાષા ને ગણગણાટ ત્રણે ચાલુ રાખી, બાળકના આનદને વાધો ન આવે બાળકની સ્વતત્રતા ખુચવી ન લેવાય અને બાળકની સ્વાભાવિક પ્રેરણાને પૂરતુ ક્ષેત્ર આપી શકાય એવો રસ્તો નીકળી શકે એ વિચારને પરિણામે કિન્ડરગાર્ટનની બક્ષીસો સાથે ગીતને જોડી દેવામા આવ્યા

કિન્ડરગાર્ટન પદ્ધતિમા ગીતે પ્રવેશ કર્યો, અને તે પદ્ધતિની સાથે ગીતો આ તરફ પણ દાખલ થયા પરતુ સદ્ભાગ્યે, આપણા તરફ ગીતોએ જરા વધારે સારૂ ક્ષેત્ર મેળવ્યુ કિન્ડરગાર્ટનનુ રહસ્ય તો જેટલુ સમજાયુ હોય તેટલું ખરૂ, પણ તેની ગીત શીખવવાની નવીનતા તો સારી રીતે સમજાઇ અને સ્વીકારાઇ માત્ર રમત અને પદાર્થ સાથે જ ગીતનો સબધ મર્યાદિત ન રાખતા, સારા ભાવના અને સારા કવિત્વવાળા ગીતો બાળપોથીમા પણ દાખલ થયા, અને નાનપણમા મોઢે કરેલી કવિતા મોટી ઉમરે આનદ આપનારી નીવડે એવો ઉદ્દેશ ધ્યાનમા રખાયો શબ્દો સહેલા ને ભાવ સરળ હોય, છતા, બાળકો પૂરેપૂરા ન સમજી શકે એવા પણ ગીતો બાળકોને ભવિષ્યના આનદ માટે સારા ભડાર રૂપ બની રહે છે અને તેથી ‘ મા મને ચાદલીયો વહાલો ’ અને ‘ ગણ્યા ગણાય નહિ ’ જેવા ગીતો બાળપોથીમા સ્થાન પામ્યા છે એ ખરેખર બહુ ઇષ્ટ થયું છે

વળી, પોતાના મનોભાવ બીજાને જણાવવા માટે પ્રભુએ જે જે રસ્તાઓ મનુષ્યને આપેલા છે તેમાના એક સગીત પણ છે એમ સ્વીકારાય છે ભાષાથી બોલીને અગર લખીને, અગચેષ્ટાથી, તથા ચિત્ર કાઢીને, હૃદયના ભાવ બતાવી શકાય છે, તેમજ ગીત-રાગ ગાયનથી પણ બતાવી શકાય છે. પડદા પાછળ

રહી કરૂણ સ્વરે કોઈ વિલાપના સુર કરતુ હશે, તો આપણે જાણી શકીશુ કે તે સુર કરનારનુ હૃદય દુઃખ શોક કે તેવા ગભીર ભાવથી ભરેલુ છે. તેથી ઉલટુ જો આનદના પ્રસગના ગાણા થતા હશે તો, ગાયનના શબ્દ સમજ્યા સિવાય પણ માત્ર ગીતના અમુક જાતના સ્વરોથી જ આપણે તે વખતના ભાવ જાણી શકીશુ આમ ગીત—સગીત પણ હૃદયના ભાવોને દર્શાવવા માટે એક ઇશ્વરદત્ત રસ્તો છે એમ જાણી શકાય છે, અને તેથી બાળકોની કેળવણીમા ગીત દાખલ કરવામા આ વિચાર પણ કરવામા આવ્યો હોય એવો સભવ છે

સગીતની મજા, તેથી મનુષ્ય માત્રને થતો આનદ, તેના તરફનો માણસ જાતનો જ નહિ, પણ ઘણા ખરા પ્રાણીઓનો પણ જોવામા આવતો મોહ, અને જગતના સુખમા તેના સેવનથી યતો વધારો, આ બધાનો વિચાર કરવામા આવે, તો જાણી શકાશે કે સુખ સવર્ધનના સાધનોમા સગીત એક સારૂ સાધન બની રહે છે પરતુ તે ઉપરાત એટલે કે સુખ સવર્ધનના સાધન હોવા ઉપરાત, સગીત શિક્ષણ અને કેળવણીના સાધન તરીકે પણ ઉપયોગી થાય છે, એ જાણવાથી અભ્યાસ ક્રમમા તેને દાખલ કર્યાની સાર્થકતા જોઈ શકાય છે સ્વરનો સળગ ચાલુ રહેતો પ્રવાહ, સ્વરના અસ્ખલિત અને અપ્રતિહત પ્રવાહથી બધાતો મીઠા લય, તેમા સહચાર ભોગવતો તાલ, અને તે લય, તે તાલ, અને

સ્વરોની મીઠાશ આ બધાથી એક ઉત્તમ જાતનો સવાદ બની રહે છે, તે સવાદની લિજ્જતમા જ આડકતરી રીતે કેળવણીને પ્રવેશ મળી જાય છે સવાદનો ભગ જાણી શકાય અને તેવા ભગ અટકાવી શકાય તો બે સારા તત્ત્વોનુ જ્ઞાન આપોઆપ મળી જાય છે—એક તો સરખા મેળનુ ભાન, અને બીજુ તે તૂટે તો કયા તૂટયો તે જાણી, તે તૂટ દૂર કરવાનુ જ્ઞાન આ બે તત્ત્વોની કેળવણી મનુષ્યની સમગ્ર કેળવણીમા બહુ ઉપયોગી મદદ કરે છે અને તેથી સગીત કેળવણીના કાર્યમા પણ બહુ હિતકર થાય છે.

ગીત શા માટે દાખલ કર્યા છ તેનો ઉત્તર ઉપર સૂચવલી ત્રણ બાબતોથી મળી જશે એવી આશા છે, ૧ ગાવાની વૃત્તિ સ્વભાવિક છે, ગીત મોહ પણ તેવોજ સ્વાભાવિક છે, ૨ હૃદયના ભાવ બીજાને દર્શાવવાના જે જે રસ્તાઓ છે તેમાનો સગીત એ પણ એક રસ્તો છે, અને ૩ સગીતમા બની રહેતા તાલ, લય, અને સ્વરોના સવાદની વિજ્ઞાન, તેને કાયમ વહેતા રાખવાનુ જ્ઞાન મનુષ્યની કેળવણીમા સારી મદદ કરે છે આ ત્રણ બાબતોના સ્વીકાર સાથે ગીતો અભ્યાસક્રમમા પ્રવેશ પામ્યા, અને સદ્દભાગ્ય તેના લાભ સ્વીકારવામા કોઈ પણ જાતના ' જુના વિચાર ' નડતર રૂપ ન થયા

અભ્યાસક્રમમા દાખલ કરવામાં આવેલા ગીતો ઘણુ કરી ત્રણ પ્રકારના માલમ પડ છે ૧ પદાર્થના ગીત, ૨ રમતના ગીત, ૩ સહેલા પણ સાહિત્ય ગૌરવથી ભરેલા, પદાર્થ કે અમુક ભાવ સાથે સબધ ધરાવતા ખરા, પણ જે મુખ્યત્વે કરીને સુદર ભાવ અને સુદર શબ્દોમા સરળ શૈલીથી બચ્ચાઓને વાણી-અલકાર તરીકે જ શીખવવાના હોય તેવા ગીતો

બાળકોને જે પદાર્થની માહેતી આપવાની હોય છે તે પદાર્થની સમજ આપ્યા પછી, અપાયેલુ જ્ઞાન સરળતાથી યાદ રાખી શકાય માટે, તે પદાર્થ વિષે તૈયાર કરવામા આવેલુ ગીત તેમને કંઠે કરાવાય છે. બાળપોથીમાનુ ગાય વિષેનુ ગીત આ પ્રતિનું છે રગનુ, સ્વાદનુ, મસાલાનુ વગેરે પદાર્થોના ગીતો પહેલા શીખવાતા હતા, અને હજુ કોઇ કોઇ કયાક કયાક શીખવાતા હશે આવા ગીતો શીખવવાની શરૂઆત કર્યા પહેલા પદાર્થના પ્રત્યક્ષ દર્શનથી બાળકોને યથાયોગ્ય જ્ઞાન આપવુ જોઇએ તે જ્ઞાન બાળકોને બરાબર મળ્યુ એવી ખાતરી થાય ત્યાર પછી જ ગીત આપવામા આવે તો બાળકોને ગીત શીખવામા ઘણો જ આનદ પડશે

આવા ગીતો ઘણી વાર અંગચેષ્ટા સાથે પણ શીખવવામા આવે છે પરતુ તેમ કરવામા ખાસ ધ્યાન રાખવુ ઘટે છે કે છોકરાઓ જે જે ચેષ્ટા કરે છે તે

તેઓ સમજે છે–અને જે પ્રાણીનું ગીત ગાતા હોય તેની ચેષ્ટાનું તેઓ અનુકરણ કરે છે એવુ તેમને ભાન છે

પદાર્થોનુ જ્ઞાન કેમ આપવુ એ તો 'પદાર્થપાઠ કેમ શીખવવા' એ વિષયને લગતુ કહેવાય એટલે આહિં વિષયાન્તર નહિં કરીએ. પણ એટલું તો કહેવુ જ જોઇશે કે જે પદાર્થનુ ગીત શીખવવાનુ હોય, તે પદાર્થ વિષે બાળકોને સાચુ પૂરૂ અને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે, એટલુ તો નક્કી જ કરવુ જોઇએ તે પદાર્થની વાત વારવાર થયા કરેલી હોવી જોઇએ, એટલી બધી વાર તેની વાત થઇ જવી જોઇએ કે છોકરાને તેની સઘળી હકીકત આપોઆપ યાદ રહી ગઇ હોય આવુ થાય ત્યાર પછી જ જો પદાર્થનુ ગીત અપાય, તો તે પદાર્થના ગીત તરીકે સ્વીકારાય અલબત્ત, પહેલા ગીત મોઢે કરાવ્યા પછી પદાર્થનુ જ્ઞાન આપવાનુ ધોરણ પણ રાખી શકાય ખરૂ નાના બાળકોને શુ પહેલુ અને શુ પછી શીખવવુ એ તો શિક્ષકે પોતે પોતાની ઇચ્છા, પોતાની શકિત, પોતાના છોકરાઓનુ સામાન્ય જ્ઞાન, અને પોતે ઉપયોગમા લેવા ધારતા હોય તે પદ્ધતિ. એ બધાપરથી નક્કી કરવાનુ છે પરતુ આ નિશ્ચય જે શિક્ષકો પોતાને કરવાના કાર્યનું મહત્ત્વ અને કાર્યની દિશા સમજતા હશે તે જ કરી શકશે. તેવી સમજણવાળા શિક્ષકોને અમુક સાકડા નિયમોથી બાધી લેવામા લાભ

૫૧૬૮

નથી. પરતુ જેઓ આવી સમજ ધરાવતા ન હોય તેમણે તે અમુક નક્કી કરેલે ધોરણે જ વર્ત્તન કરવાનુ ધ્યાનમા રાખવુ જોઇશે. પદાર્થના ગીતો પહેલા મોઢે કરાવવા હોય તો તેમ પણ બની શકે-પણ તેવુ કરવાથી તે ગીતો આહિ પાડેલા પ્રકાર પ્રમાણે ત્રીજા પ્રકારના ગીતો તરીકે ગણવા જોઈએ એટલે તે સબધે આગળ ઉપર કહેવામા આવશે

બીજો પ્રકાર રમતના ગીતોનો છે. બાળપોથીમા 'ચાલો ઉઠોને' એ ગીત મિશ્રપ્રતિનુ છે. પદાર્થનુ જ્ઞાન આપનારૂ છે, તેમજ રમતનુ પણ છે જે ગીતો રમત કરતા ગાવાના હોય તેને રમતના ગીત એમ કહેવાનુ રાખ્યુ છે આવા ગીતોમા ઘણે ભાગે કિન્ડરગાર્ટન બક્ષીસના ગીતોનો સમાવેશ થાય છે.

આવા ગીતો શીખવવાનો જે ક્રમ રાખવામા આવે છે તે યોગ્ય જણાતો નથી છોકરાઓને પહેલા તે ગીતો મોઢે કરાવાય છે ગોખાવી ગોખાવી ગીતો તૈયાર કરાવ્યા પછી કિન્ડર-ગાર્ટન બક્ષિસ શીખવાય છે આ ક્રમ યોગ્ય નથી કિન્ડરગાર્ટન બક્ષિસથી જયારે જયારે છોકરાઓ રમત કરે ત્યારે ત્યારે શિક્ષકે ગીત પોતે બોલી છોકરાઓને બોલાવતા જવા જોઈએ. પહેલા ગીત અને પછી રમત, કે પહેલા રમત અને પછી ગીત, એમ નહિ, પણ રમત ચાલતી હોય તે જ વખતે જે ગીત તે

રમતનુ વર્ણન કરતુ હોય તે થવુ જોઇએ હમેશા રમત ચાલુ કરવી, અને ગીત પણ ચાલુ કરવા ગીત મોઢે કરાવવા માટે ખાસ પ્રયાસ કરવાના જ નથી. તે ગીતો યાદદાસ્તને કેળવવા માટે નથી, ને ગીતો તો જયારે છોકરાઓ રમત કરતા હોય ત્યારે મુગા મુગા બેસી રહેવાને બદલે પોતાના કામ સાથે ગણુગણાટ જોડી દે તેટલા માટે છે. એટલે ગીત એકલા–સ્વતત્ર–ગોખાવવા ન જ જોઇએ જયારે જયારે રમત થતી હોય ત્યારે ત્યારે તે ગીત બોલવુ, બોલાવવુ. વારવારના મહાવરાથી ગીત મોઢે થઇ જાય ત્યાસુધી શિક્ષકે પોતે સામેલ થઇ એ ક્રમ ચાલુ રાખવો અને જયારે છોકરાને કે છોકરામાથી થોડાને તે મોઢે ચડી જાય, ત્યારે જ છોકરાને પોતાની મેળે બોલવા દેવાં આમ વારવારના પુનરાવર્ત્તનથી જ આ ગીતો મોઢ કરાવવાના છે. તેવા ગીતોથી બાળકોની સ્મરણ શક્તિને પરાણે લાદવાની નથી–પરાણે મોઢે કરાવવાથી તો મગજને વૃથા બોજો વહેવો પડે છે. બાળકોના શિક્ષણમા તે ગેરલાભથી બહુ જ ચેતતા રહેવાનુ છે માટે આવા ગીતો ખાસ પ્રયાસ વગર, મગજને જરા પણ તસ્દી પડયા વગર, વારવારના મહાવરાથી, મોઢે કરાવવા જોઇએ. તેમ થાય તો જ તેનો લાભ છે

ત્રીજા પ્રકારના ગીત જેવાને પણ બાળપોથીમા સ્થાન મળ્યુ છે, જે છોકરાને શીખવવાથી, છોકરાઓને

ભવિષ્યના આનંદ માટે સારૂ ભાથુ બધાવી શકાય તેવા છે, તે ગીતોના સપૂર્ણ અર્થ સમજાવવાની જરૂર નથી-'મા મને ચાદલીયો વહાલો' 'ગણ્યા ગણાય નહિ' ના જેવા ગીતોનો શબ્દાર્થ પણ છોકરા પૂરે પૂરો કદાચ સમજી ન શકે, ભાવાર્થની કદર તો ભાગ્યેજ કરી શકે, છતા તેવા ગીતો બાળકોની વાણીના શૃગાર રૂપે છે. નાના હશે ત્યાસુધી વાચાના અલકાર રૂપે રહેશે અને સમજણા થશે ત્યારે આનદના ભડાર તરીકે સ્વીકારી જીવનને રસિક બનાવવા તે ભડારમાથી સારો ઉપાડ કરી શકશે

આવા ગીતોમા ખાસ એ જોવાનુ છે કે તે ખરે-ખરા કાવ્ય છે કે કેમ માત્ર શબ્દની છંદમય મીલાવ-ટથી કોઇ ગીત કાવ્ય બની જતુ નથી સારો ભાવ, સહેલા, સરળ શબ્દો, અને બાળકોએ જોએલા હોય તેવા કાંઇ પદાર્થો કે તેવા બનાવો સાથે સબધ આટલુ હોવા સાથે ખરૂ કવિત્વ હોય તો જ એવા ગીતો આદરણીય ગણાવા જોઇએ

આવા ગીતો શીખવવાનો ક્રમ બીજા ગીતોથી જુદી રીતનો રહેશે તેવા ગીતો તો શિક્ષકે પોતાથી બને તેવી સારી રીતે અનેક વાર વર્ગ સમક્ષ ગાઇ, વર્ગને તેના રાહથી, તેના લયથી પરિચિત કરવો જોઇએ સાધારણ પરિચય થયો એવુ લાગે, ત્યારે એકાદ લીટી લઇ, તે

છોકરાંઓને મોઢે કરાવવી આ પ્રમાણે એક પછી એક લીટી, અગર તો કડી, સગવડ પ્રમાણે લઇ લઈ મોઢે કરા· વતા જવુ, અને જેટલો ભાગ મોઢે થતો જાય તેટલો ભાગ સારી રીતે બોલી શકે એટલી કાળજી રાખવી

આ શીખવવાની પદ્ધતિ થઇ પરતુ તે પદ્ધતિ શરૂ કરતા પહેલા પણ બે બાબત પર ખાસ લક્ષ આપવુ જોઇએ એક ઉચ્ચાર અને બીજી અવાજ. ગીતમા જે જે નવા ઉચ્ચાર આવતા હોય તે તે પહેલા શીખવવા જોઇએ ઉચ્ચારમા ઘણીવાર બહુ બેદરકારી રાખવામા આવે છે ‘ છોકરાઓ છે ’ ‘ નાના છે ’ ‘અમુક ટેવોથી ભરેલા છે ’ ‘ તેના દેશની બોલી એવી છે ’ વગેરે ઘણા ખુલાસાઓ ઉપર આધાર રાખવામા આવે છે. તે ખુલાસા માત્ર શિક્ષકની બેદરકારી જ શોધી કાઢે છે તે બધાના જવાબમા એટલુ જ કહેવાનુ કે “ હા, એ બધા જવાબ ખરા છે, પણ તેવા છે તેને શીખવવુ છે, સુધારવા છે, ભણાવવા છે માટે તે બધી સ્થિતિ ધ્યાનમાં લઇને પણ શિક્ષકે તો કાળજીપુર્વક મહેનત કરવી ઘટે છે” માત્ર એક જ ખુલાસા સ્વીકારવો પડ બગર જો કોઇ છોકરામા કુદરતી જ અપૂર્ણતા હોય તો તેનો ઉપાય થઈ શકતો નથી. તે અપૂર્ણતા દૂર કરવા મહાવરાની અને કડાકૂટની તો જરૂર છે જ તોપણ એવુ બને છે કે, કોઇ કોઇ કિસ્સામા માણસ નિરૂપાય હોય છે પણ આવુ કાઇ બધા કિસ્સામા નથી હોતુ. આ

લખનારના અનુભવની ઘણી વાતોમાથી એક જ આપવાથી બસ થશે બાળપોથીની ઇશ્વર સ્તુતિમા બધા છોકરા 'ઇશવર' ઉચ્ચાર કરતાં હતા શિક્ષકને પૂછતા તો ઉપર ટાકયા છે તેવા જ ખુલાસા આવવા લાગ્યા—તે જ ક્ષણે શિક્ષકની રૂબરૂ 'ઇશ્વર' બોલાવી જોવાથી, શિક્ષકના જોવામા આવ્યુ કે એકે એક છોકરૂ ઇશ્વર શુદ્ધ રીતે બોલી શકતુ હતુ માત્ર ટેવને લીધે ગાવામા 'ઇશવર' કરી દેતુ હતુ પછી ગાવામા પણ શી સંભાળ રખાવવી એ બતાવવામા આવ્યુ, એટલે તે ભૂલ નાબુદ થઇ માત્ર જરાક દરકાર, ભૂલ ન જ રહેવી જોઇએ તેવી ખત, શુદ્ધિ માટે આગ્રહ, છોકરાની શક્તિમા વિશ્વાસ અને મહેનત કરવાની તત્પરતા, એટલુ હોય તો ઉચ્ચારના દોષ નિર્મૂળ કરવામા કશો વાધો આવતો નથી એક વાર અશુદ્ધ ઉચ્ચાર ચલાવ્યો, તો તે દૃઢ થઇ જશે, અને બગડેલને સુધારવામા બહુ મુશ્કેલી પડશે માટે ગીતના શીખવનારે શરૂઆતથી જ શુદ્ધિ અને સ્પષ્ટતા માટે કાળજીવાળા રહેવું. પ્રારભની થોડી કાળજી આખા વિષયના સફળ શિક્ષણમાં બહુ મદદ રૂપ બનશે

જેમ ઉચ્ચાર વિષે પ્રારભમાજ કાળજી રાખવાની જરૂર છે તેમ જ અવાજ વિષે પણ તેટલી જ, બલ્કે તેથી પણ વધારે કાળજી જરૂરની છે. છોકરાઓ ગાતી વખત એવો કર્કશ અને કૃત્રિમ ઘાટો કાઢે છે કે તે સાભળતા

આપણા કાનને આઘાત થાય છે છોકરા વાતચીત કરવામા સાદા, અમુક જાતના સીધા અવાજ કાઢે છે તેના તે છોકરાં ગાવા લાગે છે ત્યારે કાંઇક વિચિત્ર જાતના પહોળા અને ખોખરા અવાજ કાઢવા મ ડી જાય છે આ બાબત પર પણ જો પહેલેથી ધ્યાન રાખવામા આવે તો ખરેખર સારો સુધારો થઇ શકે ખરો

અવાજની સાથે જ ઘોંઘાટનો પણ સમાવેશ કરવો જોઇએ ગીત આનદ માટે છે, મધુરતાના આસ્વાદ માટે છે, સુદરતાના જ્ઞાન માટે છે, પરતુ આપણી નિશાળોમા-તેમા ખાસ છોકરાની નિશાળોમા-જોયુ હોય તો, ગીત ગાવા એટલે મોટા મોટા બરાડા પાડી, ઘોંઘાટ અને ઘુમાટ મચાવી મૂકવો એવો જ અર્થ સમજતો જણાશે આથી સાભળનારને શાન્તિને બદલે કલેશ થાય છે, આનદને બદલે કટાળો મળે છે તેવુ પરિણામ કોઇ પણ રીતે ઇષ્ટ ન ગણાય એ શિક્ષક માત્ર સમજવા જેવુ છે

વર્ગને કેમ શીખવવુ એ જરા બતાવી આ વિષય સમાપ્ત કરીશુ. એકાદ બે છોકરાને શીખવવુ હોય ત્યારે તો તે છોકરાની કુદરતી શક્તિ પર જ આધાર રાખવો પડે છે, પરતુ એક વર્ગને શીખવવુ હોય ત્યારે શીખવ-નારને વિજય મળવાના સભવ વધારે રહે છે વીશ પચીશના વર્ગમાથી એકાદ બે બહુ સારા છોકરા મળી

આવે છે તેવા સારાં અવાજવાળા, શુદ્ધ ઉચ્ચારવાળા, કંઠની મીઠાશવાળા બેએક છોકરાને શીખવવાના ગીતનો થોડો ભાગ બરાબર તૈયાર કરાવવો તેઓ તૈયાર થતા હોય ત્યારે બાકીનો વર્ગ મુંગો મુંગો સાંભળે એવી વ્યવસ્થા કરવી તે છોકરાને બરાબર પાકું થાય, એટલે બીજા બે ચાર છોકરાને તેમની સાથે ભેળવવા, એ પ્રમાણે હળવે હળવે ઉમેરો કરવો. નવા છોકરાને જુના પ્રમાણે જ તેમની સાથે સાથે બોલવાની સૂચના આપવી આગળ પાછળ થાય તેવાને જરા સમજ આપ્યા કરવી અને એ પ્રમાણે આખો વર્ગ એક જ અવાજે, સુંદર રીતે, આખું ગીત તૈયાર કરે ત્યાંસુધી શ્રમ લેવો, તેમ કરવાથી યથેચ્છ પરિણામ લાવી શકાશે અને પ્રારંભમાં એકાદ બે ગીતથી બરાબર પદ્ધતિ હાથ આવી જશે, તો પછીના ગીતોમાં મહેનત ઓછી પડશે.

ઉપરનું લખાણ શિક્ષકને ઉદ્દેશીનેજ લખ્યું છે, પણ તે બધી રીતે માતાઓને પણ લાગુ પડે છે. માતાઓ પોતાના નાના બાળકોને શીખવે એવા ધન્ય દિવસ હિન્દુસ્થાન-અને ગુજરાતને માટે હજી બહુ દૂર છે એ જાણવામાં છે છતા, આ બાબતમાં માતાઓને ભેળવ્યા વિના રહેવાય તેમ નથી માતાઓએ ખાસ સમજવાનું છે કે નિશાળે જતું થાય તે પહેલાં છોકરાને કાંઇક સારા સારા ગીતો શીખવવા એ તેમની ફરજ છે, તેટલી કાળજી રખાશે તો માતાઓ પોતાની સંતતિના

ભવિષ્યમા બહુ સારો સુધારો કરી શકશે એ તો દેખીતુ જ છે

ગીત શિક્ષણના ક્રમમા શા માટે દાખલ કર્યા છે તે તથા તે ક્રમ શીખવવા એ બે વિષે કહ્યા પછી હવે એક જ બાબત ચર્ચવાની રહે છે, અને તે બાબત બાળકો માટેની કવિતા કેવી હોવી જોઇએ એ છે તે વિષે આહિ કરેલી ચર્ચા માત્ર સૂચક રૂપે જ છે આશા છે કે તે ચર્ચાને સારી રીતે ઉપાડી લેવા અધિકારી પુરૂષો યથાયોગ્ય કરશે

બાળકો માટેની કવિતામા—દરેક કવિતાની પેઠ જ ત્રણ બાબતોનો ખાસ વિચાર કરવો જોઇએ વસ્તુ, ભાષા અને લય.

બાળકો માટેની કવિતાના વસ્તુમા ૧ સહેલી નાની વાર્તા ૨ પ્રાણી, પદાર્થ, કે પ્રસગના ટુકા સરળ વર્ણન ૩ અને નાના બાળકો સમજી શકે તેવા ભાવોનુ, બાળકો ગ્રહણ કરી શકે તેવુ, આલેખન, આ ત્રણનો સમાવેશ થાય છે ગુજરાતી ભાષામા બાળકોને વાચવા લાયક-બાળકોના વાચન માટે જ લખાએલુ એવુ સાહિત્ય હમણા હમણા જ જન્મ પામ્યુ છે બાળકોના સ્વભાવ વર્ણન અને બાળ લીલાના વર્ણન જુના કવિ-ઓમા માલમ પડશે, બાળકો માટે ઉચ્ચ આશય ખડા કરનાર બોધ વચનો તથા બાળક તો પ્રભુના ફુલડાં છે

વગેરેના જેવા બાળકોના જ વર્ણન ગુજરાતના નવા જીવનની શરૂઆત સાથે લખાવા શરૂ થયા. પરંતુ બાળકો વાંચી શકે તેવી સહેલી વાર્તા, કે બાળકો સમજી શકે તેવા સરળ સુંદર વર્ણન, કે બાળકો ગ્રહણ કરી શકે તેવી રીતના બાળકોના ભાવના આલેખન આવા વસ્તુનો સ્વીકાર કરીને લખાણુ કરવાની અભિલાષા બહુ મોડી જાગી સદ્‌ભાગ્યે તે અભિલાષાના રણુકાર નવીન કવિઓમા થવા લાગ્યા, અને ખબરદાર, ન્હાનાલાલ અને લલિત એમણે ગુજરાતને કટલીક કવિતા આપી ખબરદારની કવિતાઓ તો છપાઇ છે ન્હાનાલાલની કોઇ કોઇ છપાએલી છે, અને તેઓ પોતે પોતાની કવિતાઓનો જુદો સગ્રહ છપાવવા ઇરાદો રાખે છે એટલ આ સગ્રહમા તેમની કવિતા લેવા પરવાનગી તેઓ આપી શકયા નથી એટલે તેમની એક કવિતા આ સગ્રહમા દાખલ થઇ શકી નથી આપણે આશા રાખીશુ કે તેમનો તે સગ્રહ જલદી બહાર પડ, અને બાળકોના કવિતા વાચનમા એક કિંમતી પુસ્તક વધ લલિતના કાવ્યોમાથી થોડા છપાયા છે, બીજા પણુ છપાશે એવી આશા રહે છે. આ સગ્રહમા ઘણા દાખલ થયેલા જોવામા આવશે હાલના લેખકોમા ચોથા મી૰ મૂળજી દુર્લભજી વેદ છે તેમના પણુ કટલાક છપાયા છે એ ગુજરાતને સુવિદિત છે.

વસ્તુ વિષ વિચાર કરતા પહેલા નાની વાર્તાની વાત

કરીએ જૂની વાંચન માળામા 'માખી બોલી મુખ થકી' ઉપરાંત બીજી કોઈ વાર્તા હોય એમ યાદ આવતુ નથી. નવી વાચન માળામા 'માધવની માબાપની સેવા' 'પિતાની કુહાડી' અને 'કરતા જાળ કરોળિયો' એ ત્રણ વાર્તાઓ કવિતામા છે. આ સગ્રહમા પણ તેવી કવિતા સારી સખ્યામા માલમ પડશે નહિ, કારણ તેવી રીતના લખાણ બહુ થયા નથી. હજુ થતા એ નથી 'ઘેલી મુસાફર, ન ૬૬, 'ભિખારી' ન ૭૯, 'બકરીનુ બચ્ચુ' ન ૩૮, 'ગંગા તીરે સુદર ગામ' ન. ૮૧, 'ઇટાલિ દેશ છે એક' ન. ૮૨, અને 'માખી બોલી' ન ૮૩ એમ છ।—સો કાવ્યોના સગ્રહમા માત્ર છ, અને તેમા પણ ન ૮૧ તથા ન. ૮૨ એ બે તો ખાસ લખાએલા હોવાથી ખરેખરા લખાએલા તો ચાર જ કાવ્યો છે। વાર્તા નાના બાળકોને બહુ પ્રિય હોય છે એ સત્ય બાળકોના સહવાસમા આવેલા બધાની જાણીતી વાત છે–છતા પણ બાળકો માટે નાની નાની વાર્તાઓ લખવા તરફ ગુજરાતી લેખકો દોરાયા નથી–દોરાતા નથી એ બાળકોના કમ ભાગ્યની જ વાત કહીશું

નાના બાળકો માટેની વાર્તા જેમ બને તેમ સહેલી અને ટુકી હશે, તો બાળકો આનદથી, રસથી વાચી શકશે તેમનામા મોટી વાતો વાચવા જેટલી સ્થિરતા નથી હોતી, ભાવો અને વર્ણનો સમજવા જેટલી તેઓ

શાન્તિ ધારણ નથી કરી શકતા, બોધનો ઘુંટડો ઉતારવા જેટલી બુદ્ધિ વાપરવા તેઓ તૈયાર નથી હોતા વાર્તા લખનારાઓએ આ હકીકત લક્ષમા લવા જેવી છે. સીધી, સરળ, ટુકી, વાર્તા જેમ વધારે લખાશે, તેમ બાળકોનો વાચન શોખ વધશે, તેઓના આનદમા વૃદ્ધિ થશે, તેઓના જીવનમા રસ દાખલ થશે.

વસ્તુમા બીજી વાત વર્ણનની આવે છે. પ્રાણીના પદાર્થના કે પ્રસગના વર્ણન-સરળ, સુગમ્ય, સ્પષ્ટ ભાષામા લખાએલા હોય તો બાળકો કાવ્ય વાચનનો આનદ મેળવવાની સાથે જ વગર મહેનતે પોતાના જ્ઞાનમા પણ વૃદ્ધિ કરી શકે છે આવા વર્ણનો સરળ અને સત્ય હોય તેથી જ સતોષ માની બેસવાનો નથી વર્ણન ગમે તેટલુ વાસ્તવિક હોય તો પણ માત્ર વાસ્તવિકતાથી જ લખાણ કવિતા તરીકે સ્વીકારી શકાય નહિ દરેક કવિતામા-કવિતાને ખરી કવિતા બનાવનાર અમુક પ્રવાહ જોઇએ-અમુક તેજ જોઈએ, મન મગજને દ્રવીભૂત કરનાર અને ઇંદ્રિયોને અજબ ચમક આપનાર કોઇ એક એવો ગુણ ખરી કવિતામા રહેલો છે કે તે ગુણ વિનાના બધા પ્રયાસો ઝાખા, નીરસ, નિર્જીવ જ લાગે છે. આ ગુણ વર્ણનાત્મક કવિતામા જ હોવો જોઇએ એમ નથી. વાર્તાત્મક કવિતામા પણ-અને દરેક લખાણ જે કવિતા તરીકે સ્વીકારાવવા ઉમેદવારી કરે છે તે દરેકે દરેક લખાણમા આ ગુણ હોવો જ જોઇએ જરાક

વિષયાન્તર જેવુ લાગશે, તો પણ તે દોષ વ્હોરી લઇને આ પ્રસગે કવિતા કવિતા વચ્ચે શો તફાવત છે, તે એકાદ બે દૃષ્ટાન્તથી બતાવીએ

આપણે વાર્તા વિષે ઉપર જરા બોલી ગયા છીએ એટલે પહેલા તેમાથી એકાદ દૃષ્ટાન્ત લઇશુ પહેલી ચોપડીમા માધવની વાર્તા છે તેમા છોકરો વિચાર કરે છે કે, 'કાવડ કરીને ફેરવુ 'તો જાએ આ દુખ' આમા લખનારને તો સારો અર્થ જ વિવક્ષિત છે. પરતુ 'આ દુખ જાય' એ વાકયનો રૂઢીથી સ્વીકારાયેલો અર્થ કાઇક જુદો જ છે જે વાતથી કટાળી ગયા હોઇએ, અને હવે તો તે દૂર થાય તો સારૂ એવો ભાવ જણાવવો હોય ત્યારે 'આ દુખ જાય તો ઠીક' એવુ કહેવાય છે આવા ભાવવાળા શબ્દો સેવાપરાયણ પુત્રના મુખમા મૂકવાથી કવિતાના કવિતાપણામા હાનિ પહોચે છે તેવીજ સ્થિતિ બીજી ચોપડીની 'કરતા જાળ કરોળિયો' અને 'પિતાની કુહાડી' એ બને વાર્તામા માલમ પડે છે. આ બનેમા તો વાર્તા પણ સ્પષ્ટ અને વિશદ રીતે આલેખાઇ નથી એવુ લાગે છે

કરતાં જાળ કરોળિયો, ભોંય પડી ગભરાય,—
વણ તૂટેલે તાતણે, ઉપર ચઢવા જાય

આ બે લીટીઓનો અર્થ બેસારી શકીએ છીએ એ વાત જૂદી છે, પણ તે બેસારવો પડે છે-સુલભ નથી,

સ્પષ્ટ નથી પહેલી અને બીજી લીટી વચ્ચેનો સબધ બાળકો માટે અદૃશ્ય જેવો જ રહે છે તેમજ 'પિતાની કુહાડી' મા 'રડયો ને ઘડી ત્યા બહુ ચીસ પાડી' એ વર્ણનમા કવિત્વ દેખાય છે ખરૂ ? સાધારણ રીતે પણ ચીસ પાડી રડયો એમ બોલવું સારૂ લાગશે નહિ આગળ જતા 'મને તો ગમે મારી સારી કુહાડી' એ લીટીથી તો ઘણા શિક્ષકો પણ અનર્થ કરાવે છે. મારી કુહાડી સારી હતી માટે મને ગમે છે એવો અર્થ કરાવવાથી કવિતાનો ઉદ્દેશ જ તદ્દન નિષ્ફળ થઇ જાય છે

આવુ પરિણામ આવે છે તેનું કારણ માત્ર એ જ જણાય છે કે, આ કિસ્સાઓમા કવિતા લખવા માટે લખાઇ છે લખનાર પર કવિતા દેવીની કૃપા વર્ષી નથી, અને તેથી કવિતામા અજ્ઞાત રીતે, પણ બહુ જ પ્રકટ રીતે ભરાઇ રહેતો કવિતાનો નૈસર્ગિક અને અનામધેય ગુણ આ લખાણોમા દેખાતો નથી પરિણામે કવિતા ખરી કવિતા નહિ, પણ માત્ર દેખાવે જ કવિતા બની રહે છે

આવી જ સ્થિતિ વર્ણનોમા પણ માલમ પડશે પહેલી ચોપડીમા મા વિષે કવિતામા 'ધવડાવે લઇ બાળામાય' અને 'પપાળીને રાજી થાય એ વાકયામા કવિતાને લાયક ભાવ અને કવિતાને લાયક વર્ણન હોય એવુ આ લખનારને તો લાગતુ નથી બીજી ચોપડીમા

સવારનુ વર્ણન છે, વિષય ઘણો સારો છે, પણ 'ચોર મોઢુ કાળુ થયુ, ખુણા ખાચા ખોળે' 'ઝાડવેલી ફળને ફૂલ, ધીમે ખીલે નહિ ભૂલ' એવા વચનોમા લખાણનુ કવિતાપણુ વધવાને બદલે ઘણુ ઘટી જાય છે ફળને ફૂલ ધીમે ખીલે એ તો ઠીક છે, પણ 'નહિ ભૂલ' એ શબ્દ તો માત્ર પ્રાસ લાવવાની અગમ બુદ્ધિ ખાતરજ વપરાયા જણાય છે. આમ થવાનુ કારણ પણ એ જ કે તેનો લખનાર ખરા કવિત્વના પ્રસાદની પ્રાપ્તિમા ભાગ્યશાળી નહિ હોય આખી કવિતા લો, અને જુઓ તેમા વર્ણન છે બહુ જ ખરૂ વર્ણન કરવાની કાળજી રખાઇ છે, પણ વર્ણન પાછળ કવિત્વની ખો જોઇએ તે જણાતી નથી વસાણાની યાદી કરી હોય તેવી આ પણ અમુક પ્રસંગ અને દેખાવની યાદી જ છે તેમા કવિતાને જીવન આપનાર પ્રાણ નથી માત્ર નિર્જીવ પૂતળુ છે કવિતાનો દેહ છે-પણ કવિતાનો આત્મા જણાતો નથી

વર્ણનો—કવિત્વથી ભરેલા વર્ણનો ગુજરાતીમા નથી લખાયા એમ નથી બાળપોથીમાના 'મા મને ચાદનીગો વહાલો' 'અને ગણ્યા ગણાય નહિ' તેમજ 'ઉડુ જગે ઉડુ ધને' કવિતાઓ દાખલ કરવામા આવી છે તેવા વર્ણનોની સારી સખ્યા આ સગ્રહમા પણ માલમ પડશે અલબત, ખબરદારની કુકડો ન ૩૭ અને ન્હાનાલાલની 'કાળો કાયલ બોલે કૂક' (કટલાક કાવ્યો ભા. ૨ જો પા. ૫૫) ના

જેવી કવિતાઓ ઘણી નથી, તોપણ તેવી કવિતાઓનો અત્યતાભાવ નથી એ ખુશી થવા જેવુ છે વર્ણન વર્ણનમા કેટલો તફાવત પડે છે એ કુકડો ન. ૩૭ જોવાથી જણાઇ આવશે ' સવારમા વહેલો હુ ઉઠી ' એ છોકરાઓ પાસે વાચો, વચાવો અને જુઓ કે તેથી છોકરાઓને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થવા સાથે કેટલો આનદ મળે છે! ' ચલો છોકરા વ્હેલા ઉઠજો, કુકડે કુક કરીશુ ' એ છેલ્લી લીટીઓ સાથે આડકતરો બોધ મેળવવા સાથે છોકરાઓ આનદ મેળવે છે અને હસાહસથી પ્રફુલ્લિત થઇ કેવાં કુકડે કુક કરવા મડી જાય છે એ તો અનુભવથી જ જાણી શકાય છે.

બાળકોને ઉન્નત આશયોથી પરિચિત બનાવે, અને સારા ભાવોની પિછાન આપે તેવી કવિતાઓ પણ થોડી હોવા છતાં મળી આવે છે ખરી ' સગુણ એ બ્રહ્મસમા સાકાર' ન ૧૭ તથા 'અમે તો સદાય રમતા રામ' ન. ૯૫ ની કવિતાઓ બાળકો કદાચ સમજી નહિ શકે પરતુ સરળ શબ્દો, મધુર મિલાવટ, કર્ણપ્રિય લય, અને સહેલા રાગને લીધે બાળકો આનંદથી તે કવિતાઓ મોઢે કરશે, અને મોટા થશે ત્યારે તેના ભાવો સમજતા તેવા રત્નોની ખરી કદર કરી, જીવનના આનદમા ઘણી વૃદ્ધિ કરી શકશે તેમ જ 'પરબ્રમચી' ન ૯ 'રગીલા ઉમગી સિપાઈ' નં. ૧૩ 'આવો ફુલડા મધુરા ગ

ન ૩૧ વગેરે કવિતાઓ બાળકોના ભાવ વિકાસમા સારી મદદ કરે તેવી છે એમ કહી શકાશે

આહિ સગ્રહમાની કવિતાઓની કદર કરવાનુ સ્થળ નથી એટલે તેવા ઉદ્દેશથી ઉપરનુ લખાણુ કરવામા આવ્યુ પણુ નથી. કેવી જાતના ભાવોનુ કેવી રીતનુ લખાણુ આદરણીય થઇ પડે તે શબ્દોથી કહેવાના કરતા દૃષ્ટાન્તોથી જ કહેવા માટે તે તે કવિતાઓ બતાવવામા આવી છે આશા છે કે એ દૃષ્ટિબિન્દુનો યથાયોગ્ય સ્વીકાર થશે, અને અનેક કાવ્યોનો વધારો ગુજરાતી કવિતામા થવા લાગશે

કવિતાના વસ્તુ વિષે જેમ ઝીણવટથી વિચાર કરવાની જરૂર છે, તેમજ કવિતાની ભાષા વિષે પણ વિચાર કરવો જ જોઇએ કવિતાનુ કવિતાપણુ જેમ વસ્તુની વાસ્તવિકતામા રહેલુ છે, તેમજ ભાષાના સ્વરૂપમા પણ રહેલુ છે વસ્તુ ગમે તેવુ સર્વજ્ઞાત, આકર્ષક અને સૌન્દર્યના તત્વોથી ભરેલુ હોય, પણ જો તેને અનુકુળ ભાષામા મૂકવામા આવ્યુ ન હોય તો વસ્તુની કિમત ઘટી જશે એટલુ જ નહિ પણ તે લેખ કવિતા તરીકે તો નહિ, પણ એક આદરણીય લેખ તરીકે પણ સ્વીકારાશે નહિ ભાષા અને ભાષાને ગોઠવવાની કળા એ કવિતાના કવિતાપણામા બહુ મોટો હિસ્સો ભાગવે છે એક જ વિચાર જુદા જુદા લેખકોએ લખેલો હશે, તોપણ બધાનુ લખાણુ

સરખી રીતે પ્રિય નહિ થાય જે લેખક ભાષાને વશ કરી તેના સુંદરમા સુંદર, અને પ્રિયમા પ્રિય સ્વરૂપને મગવી શક્યો હશે, તેનો જ વિચાર તેના જ શબ્દોમા સર્વગ્રાહ્ય થશે અને ભાષામા કહેવત કે સૂત્ર તરીકે સ્વીકારાશે કવિતાના સવ લખાણુ માટે આ સાધારણ છે બાળકો માટેની કવિતામા પણુ તે દરકાર કરવી જોઇએ બાળકોનો શબ્દ ભંડાર બહુ મોટો નહિ હોવાને લીધે ભાષાનો ઉપયોગ બહુ સાવધાનતાથી અને કુશળતાથી થવો જોઇએ બાળકો માટેના કાવ્યોની ભાષા બને તેટલી વરગથ્થુ, અને બાળ ભાષાને બને તેટલી અનુસરતી હોવી જોઇએ—ખાસ સહેલી તો હોવીજ જોઇએ, અને મધુરતાની તો તે ભરેલીજ હોવી જોઇએ. કર્ણકટુ કે કવિતામા ન શોભે તેવો તો એક પણ શબ્દ તેમા હોવો ન જોઇએ

એકાદ જ દષ્ટાન્ત આપી આપણે આગળ ચાલીશુ બીજી ચોપડીમા ‘પિતાની કુહાડી’ મા ‘બન્યો ભાયડો હોય બાદુર શાણો’ એ લીટીમા ભાયડો શબ્દ કવિતાને લાયકનો કે કવિતામા શોભે તેવો જણાતો નથી કાઇ કળાવાન લખક તેને સફળતાથી વાપરી શકે તો જૂદી વાત, પણુ અહિ તો તે નથી બોલતા સારો લાગતો, કે નથી અર્થમા કાઇ બહુ સારી મજા આપતો તેમ જ ‘બહાદુર’ જેવો ઉત્તેજક ભાવને પ્રત્યક્ષ કરનારો શબ્દ એવી બેહુદી રીતે ટુકો કરવામા આવ્યો છે અને કવિ-

તામા એવી અણઘટતી રીતે ગોઠવાયો છે, કે કવિતાના કવિતાપણાંનુ તેથી નિકંદન જ નીકળી જાય છે

કેટલાક શબ્દો પોતે નાલાયક ન હોય તોપણ એવી રીતે ગોઠવાય છે કે સારા શબ્દો પણ કિમ્મત વગરના થઇ પડે છે. પહેલી ચોપડીમા મા વિષની કવિતામા 'ઓકી દમને ભીડે બાથ' એમા 'ઓકી' એ શબ્દ કવિતામા 'અરઘતો' હોય તોપણ આવે સ્થાને તો સારો લાગતો જ નથી, તેમ જ 'ભીડે બાથ' એ શબ્દોનો ઉપયોગ પણ ઉપર કર્યુ છે તેમ સાવધાનતાથી કે કુશળતાથી થયો હોય એમ લાગતુ નથી.

ભાષામા જેમ શબ્દોની દરકાર કરવાની છે, તેમ જ શબ્દોના સમુદાયથી નિષ્પન્ન થતા અર્થની પણ કરવાની છે અલબત્ત, કવિતાના કવિત્વનો આધાર જ આવી અર્થ નિષ્પત્તિ ઉપર છે એટલે જેટલે દરજ્જે આ બાબતમા ન્યૂનતા હશે તેટલે દરજ્જે કવિતાના કવિતાપણામા પણ ન્યૂનતા જ રહેવાની. આ અયોગ્યતા વિષે એક વખત કહેવાયેલુ હોવાથી પુનરૂક્તિ કરવાની જરૂર નથી તોપણ વિવક્ષાનાની સ્પષ્ટતા ખાતર એક વધારે દાખલો લઇએ. પહેલી ચોપડીમા ઇશ્વર ભજનના પાઠમા 'દયા કરી સેવકને આપો, બહુ વિદ્યા સુખ હામ' એ લીટીમા હામ શબ્દ માત્ર પ્રાસ ખાતર જ મૂકવો પડયો છે પણ

વિદ્યા સુખ અને હામ એ શબ્દસમુદાય રસ વગરનો નથી ?

શબ્દોના સમુદાયથી નિષ્પન્ન થતા અર્થની દરકાર જેમ જરૂરની છે તેમ જ સમુદાયથી બંધાતા લયની દરકાર પણ બહુ કુશળતાની અપેક્ષા રાખે છે કવિતા જો એ બાબતમાં સફળ નથી, તો પછી કવિતા જ કયા રહી ? છંદ હોય તો તેનો ગણમેળ કે માત્રામેળ અને પદ હોય તો બંધાતો લય એ બહુ જ નિર્દોષ તો હોવો જ જોઇએ, પરંતુ નિર્દોષ જ હોય તેથી કાઇ સંતોષ માની બેસવાનું નથી 'બન્યો બાયડો હોય બા'દુર શાણો,' એ લીટી ભુજંગાના છંદ મેળ પ્રમાણે તો નિર્દોષ જ છે પણ તે વાંચતા ભુજંગાની મજા રહે છે ? આવી કટુતા બીજી કવિતાઓ માટે તો ગમે તવી ગણાય, પણ બાળકોના કવિતા માટે તો બહુ જ અયોગ્ય ગણાવી જોઇએ. બાળકો માટેના લખાણનો લય તો બહુ જ સ્વભાવિક હોવો જોઇએ, અને નીચી નમતી લીલા ઘાસવાળી જમીન પર થઇ શરદ ઋતુનો નિર્મળો પ્રવાહ જેમ સરળતાથી મધુરતા સાથે સરી પડે તેમ જ-બાળકો માટેના લખાણમાં શબ્દોના પ્રવાહથી બંધાતો લય બાળકોની અશિક્ષિત જીભપરથી, સરળતાથી, અનાયાસે, મધુરતા આપતો, સરી પડે તેવો હોવો જોઇએ. શબ્દો સરળ, સુવાચ્ય, વિશદ, મધુર હોવા જોઇએ, અને તેના સમુદાયથી બંધાતો લય પણ સરળ,

સુંદર, મધુર હોવો જોઇએ શબ્દોની મધુરી મીલાવટ માટે લલિતની કોઇ પણ કવિતા લેશો તો એકદમ પ્રત્યક્ષ બોધ થશે 'વ્હાલ તણા વિનિમયના બળથી, સરળ થાય સંસાર' અગર તો 'સ્વજન સમા સહુને ન્હાવા રહાવા સંસાર તણો એ સાર' અગર તો 'વૃક્ષો વેલડીયોવાળા કુમળા ફળ ફુલ રસાળા', વગેરે લીટીઓની મજા નાના બાળકો કેવી ભોગવી શકે છે એ બધાએ અનુભવથી જ જાણવા જેવું છે.

બાળકો માટેની કવિતા વિષે આથી લાંબુ વિવેચન અત્યારે યોગ્ય નથી, ઇષ્ટ પણ નથી વસ્તુ વિષેની એક વાત પડતી મૂકી છે, તેનો સહેજ ઇસારો કરીને જ આ ચર્ચા સમાપ્તિએ પહોચાડીશુ

બાળકો માટે સીધો બોધ આપવાના પ્રયાસો જુની વાચનમાળામા હતા અને નવીમા પણ એકાદ જગાએ દેખાય છે 'નિત્ય જવુ નિશાળમા' અને 'જુઠ બોલે જે કદી' ના જેવા લખાણો બાળકોને સારા વિચારો સૂત્ર રૂપે આપી શકે છે અને તે મોઢે કર્યાથી મોઢે રહી ગયાથી, ભવિષ્યના જીદગીને બહુ અસર કરનારા પણ નીવડે છે. તેવા લખાણો ઇષ્ટ છે ખરા, પરતુ તેમા પણ એટલુ તો જરૂરનુ જ છે કે તેનો લખનાર ખરેખરા કવિત્વના પ્રસાદથી કૃપાન્વિત હોવો જોઇએ તેવુ નથી હોતુ તો પછી તેવા લખાણા ઉપદેશનુ સાકળાંઉ જ

ગની રહે છે, અને તેથી તે નકામુ થઈ જાય છે ઉપ-દેશ વચનોમા સરળતા, રસ, કાઇક પૂર્વાપર સબધ, અને તે બધા ઉપરાત લખનારના કવિત્વની છાપ, એ તો હોવા જ જોઇએ. તે ન હોય તો તો બાધ માળા રસ–સૂત્ર વગરની થઇ જતા સદાને માટે સધાઇ રહતી નથી, અને બાળકોના કઠને કશી શોભા આપનારી નીવડતી નથી

બાળકો માટ બહુ જ જુજ લખાયા છે તેવા આનદ પ્રસગના, મીઠી મજાકના, નર્મ હાસ્યના, હાસ્યો ત્પાદક બનાવોના લખાણો બહુ થવાની જરૂર છે નર્મદાશકરનુ વિદુશક ન ૬૩ અને ન. ૬૨ એ એવી પ્રતિના ગણી દાખલ કર્યા છે પરતુ તે સરસ છે માટે નહિં, પણ તેવી જાતના લખાણ થોડા છે અને લાયકાતવાળા મળી શકયા નથી એ બતાવવા માટે છે. દલપતરામની ઘેલી મુસાફર ન ૬૬ તથા વીર લડવૈયો ન ૬૫ એ બે જ માત્ર સારા ગણાય તેવા તેવી પ્રતિના કાવ્યો છે.

બાળકો માટેના લખાણોમા ભાષાન્તર બહુ મદદ રૂપ થએલા જણાયા નથી નર્મદાશકરે વજી અને વલિતા એ અગ્રેજી પરથી ભાષાન્તર કરી લખ્યા છે, પણ તે આ સગ્રહમા દાખલ કર્યા નથી ખબરદારનુ એક પ્રવાસ ન ૩૦ એ પણ ભાષાતન્ર છે તેના

છે તેના જેવા ભાષાન્તરો થઇ શકે તો લાભ થાય ખરો

રમતની કવિતાઓ પણ બહુ થોડી છે 'કિન્ડર ગાર્ટન' ને નામે કેટલાક પ્રયાસો થયા છે, પરંતુ તે વિષે બોલવાની જરૂર નથી. કાળના પ્રવાહમાં લાયક હશે તે ટકી શકશે, અને તેથી કાળને જ મોટામાં મોટો ન્યાયાધીશ સ્વીકારવામાં ડહાપણ છે. વિધ્વંસક કે નિંદક લખાણો કરતાં માર્ગદર્શક અને પ્રકાશદાયક લખાણ વધારે ફળદાયી થાય છે, એ મત સ્વીકૃત હોવા છતાં આ ચર્ચામાં કોઇ કોઇ જગાએ દૃષ્ટાન્ત આપી કહેવાનું સ્ફુટ કરવા ખાતર ટીકા કરવી પડી છે તે ટીકા રૂપે નહિ, પણ સૂચન રૂપે જ સમજવા વિનંતિ છે

બાળકો માટે વર્ગમાં શીખવવા માટે-કવિતાઓ જોઇએ, તેમ જ નવરાશના વખતમાં આનંદ વાચન તરીકે પણ કવિતાઓ હોવી જોઇએ—બીજી જાતની કવિતા એકત્ર કરવા અહિં પ્રયાસ થયો છે પણ મૂળે લખાણ જ ઘણાં થોડાં હોવાથી સંપૂર્ણ સંતોષની તો આશા ક્યાંથી જ રાખી શકાય ?

છેવટે લેખકોને વિનંતિ છે કે બાળકો માટે સારાં લખાણ નહિ થાય, ત્યાંસુધી કવિતાના મોહનાં બીજ નહિ રોપાય, વળી, જે જે સારા ભાવો, સારા આશયો, ઉંચી કલ્પનાઓ, પવિત્ર વિચારો, બાળકપણમાંથી બાળ હૃદયમાં દાખલ કરી શકાશે, તે મોટપણે કદાચ

તેટલી સહેલાઇથી થઇ નહિ શકે માટે બાળકો માટે અને તેવા સારા લખાણોની ખાસ જરૂર સમજશો

અગ્રેજીમા Homes of England, Rule Brittania વગેરે અસખ્ય લખાણો માર્ગ દર્શન માટે મોજુદ છે તેવા લખાણો જે ભાવ, જે પ્રેમ, જે ઓદાર્ય બાળ હૃદયમા રહે છે તેવા અનેક લખાણોની આપણે બહુ જરૂર છે

નાની ટુકી વાર્તાઓનો આપણો ભડાર કટલા ઓછો છે? આખ્યાનો અને કથાનકોથી ભરેલા આ દેશમા, પચતત્રની જન્મ ભૂમિમા–કથા સરિત સાગર વગેરે અનેક કથાઓના ઉત્પાદક દેશમા, નાની નાની કથાઓ દરેકે દરેક હિન્દભાષામા ન હોય એ શુ દીલગીર થવા જેવુ નથી? લવ, કુશ, શકર ધનુષ્ય ભગ, અર્જુનનો મત્સ્યવેધ, વિક્રમ, ભોજ, રાજપૂતાના પ્રસગો, મુસલમાન રાજ્યના અનેક મોજશોખ અને આનદ રગની કથાઓ, વિવિધ પ્રતિના અને જુદા જુદા ભાવના અસખ્ય પ્રસગો, હમેશના જ્ઞાનની વાત છતા તેની નાની રસિક, બોધ દાયક, સરળ, ઉદાત્ત, વાર્તાઓ કવિતા રૂપે નથી લખાતી એનુ કારણ શું હશે? આ અણ ખેડાએલા ક્ષેત્ર તરફ ગુજરાતી લેખકાનુ લક્ષ જાઓ અને ગુજરાતના બાળકોને સારો વાચન ખોરાક મળો એ જ પ્રાર્થના છે

હિ મ અજારિયા.

મધુ બિન્દુ.

૧

દોહરા

આ ઇશ્વર તું એક છે, સરજ્યો તેં સંસાર;
પૃથ્વી પાણી પર્વતો, તે કીધા તયાર.

તારા સારા શોભિતા, સૂરજને વળી સોમ,
તે તો સઘળા તેં રચ્યા, જબરૂ તારૂં જોમ.

અમને અદકા જ્ઞાન ગુણ, તેનો તું દાતાર,
ભૂલે પાપી પ્રાણીઓ, એ તારો ઉપકાર

કાપ કલેશ કંકાસને, કાપ પાપ પરિતાપ,
કાપ કુમતિ કરૂણા કરી, કાપ કષ્ટ સુખ આપ.

કવિ દલપતરામ.

૨

(ગઝલ.)

પ્રભુ નમીએ પૂરી પ્રીતે, સુખી કર તું સુખી કરજે;
સ્તુતિ કરીએ રૂડી રીતે, સુખી કર તું સુખી કરજે.

૨

બનાવી તે બધી દુનિયા, બનાવ્યા તે ઉંડા દરિયા;
સૂરજ ને ચંદ્ર ઝગમગીયા, સુખી કર તુ સુખી કરજે.

વળી આકાશમા તારા, અતિ ઉંચેજ ફરનારા,
બનાવ્યા તે પ્રભુ પ્યારા, સુખી કર તું સુખી કરજે.

જગત આખા ઉપર તારી, નજર ફરતી રહેનારી;
અમારા કામ જોનારી, સુખી કર તુ સુખી કરજે;

બધાએ પાપ બાળી દે, વળી બુદ્ધિ રૂપાળી દે,
નમીએ હાથ જોડીને, સુખી કર તુ સુખી કરજે

(મળેલુ)

૩

(નાટક.)

મુજ જીવન આ પ્રભુ ! તુથી ભરૂ,
બળ દે અભિલાષ હું એહ પુરૂ,

મુજ દેહ વિષે વળી આત્મ વિષે,
જડ ચેતનમા પ્રભુ વાસ વસે

મુજ રકત વિષે, મુજ નાડી વિષે,
મુજ દ્રષ્ટિ વિષે, મુજ વાણી વિષે,

મુજ તર્ક વિષે, મુજ કર્મ વિષે,
પ્રભુ ! વાસ વસો મુજ મર્મ વિષે

૩

મુજ જીવન કેરૂં રહસ્ય ઉકું,
બન પ્રેરક ચાલક શાસક તું,
પ્રભુ ! મુદ્રિત અંકિત તું હૃદમાં,
કૃતિઓ બધી તું-મય હો જગમાં

રમણભાઇ.

૪

પ્રભાતની ઇશ્વર સ્તુતિ.

(ભુજ ગી)

અહો નાથ ! ઉભા અમે હાથ જોડી,
કરો રંક સ્હામે કૃપા દૃષ્ટિ થોડી,
સદા તાપને પાપથી તો ઉગારો,
અમે માગિયે, ઈશ એ પ્રેમ ત્હારો ! ૧

ઉગ્યો સૂર્ય તો પૂર્વમાં પૂર તેજે.
ગઇ રાત વીતી જુઓ વાત સ્હેજે,
પ્રભો ! તું વિના કોણ સંભાળનારો ?
અમે માગિયે ઇશ એ પ્રેમ ત્હારો ! ૨.

પશુ પક્ષી ને પ્રાણિયો કામ લાગ્યાં.
પડી એમ ઉદ્યોગમાં સુખ માગ્યાં.

૪

અમારી પ્રભો ! બુદ્ધિ વિદ્યા વધારો,
અમે માગીયે ઈશ આ પ્રેમ ત્હારો ! ૩

કુડા દુખ કાપી રૂડા સુખ આપો,
અમારા શિરે નાથજી હાથ થાપો !
સુખે જાય આ આજના દિન સારો,
અમે માગિયે ઈશ આ પ્રેમ ત્હારો ! ૪

અ. ક. ખબરદાર.

૫

પ્રભુ સ્તુતિ

પ્રભુ ! એક જ અમ આદર્શ તુ !
દર્શન દે બુજવે રૂપ તુ !
ઘર આગણુ મા બાપ સહોદર,
અમીરસ ઝરણા રૂપ તુ !–પ્રભુ !
વિદ્યા વત્સલ ગુરૂ, બાંધવ જન
પ્રાણ પ્રકાશક રૂપ તુ !–પ્રભુ !
રાજ ધુરંધર, સુજ્ઞ પ્રજા જન
વ્હાલપ વર્ધક રૂપ તુ !–પ્રભુ !
એ સહુની પ્રભુતાન પગલે–
દિવ્ય દયાળુ રૂપ તુ !–પ્રભુ !

૫

રાજ– દેશ– ગુરૂ– જન સેવા
કર અમને તુજ રૂપ તુ !–પ્રભુ
પ્રભુ ! એકજ અમ આદર્શ તુ !
દર્શન દે જુજવે રૂપ તુ !

લલિત.

૬

સૂરજને નમસ્કાર.

નમિયે, સૂરજ સુખ કરનાર !
અગ્નિ સમા પ્રભુના અવતાર !
પ્રાણી પદાર્થ વિશે વસનાર !
અજવાળા આંખે ભરનાર !

ચાદલિયો તારલિયા દીપ,
સઉ તમારા જૂજવા રૂપ,
રમિયે ને કરિયે કલ્લોલ,
તમ અમી નજરે રહી રસબોળ.

તન તોડી કરિયે પરમાર્થ,
એવા બળ દેજો તપ માટ,
અમને ઉજાળજો, રવિરાય,
કરી આરતી, પડિયે પાય

લલિત.

૭

વિજયિની રાજ્ય મહોત્સવાનંદ.

રાગ કલ્યાણ

જય શ્રી વિજયિની ! જય સાર્વભૌમિણી !
ભરતખડ આદિ બહુ ખડની ધણી !
જય શ્રી વિજયિની ! જય સાર્વભૌમિણી !

સદાકાળ, અમ સભાળ, લે તુ દીન દયાળ !
દિનો દિન તારી કળા ખીલો ઝાકઝમાળ !
જય શ્રી વિજયિની ! જય સાર્વભૌમિણી ! ૧

રિદ્ધ સિદ્ધ, નવે નિધ, સુખ શાતિ લ્હેર !
અજા કેસરી રે' સાથ, ન્યાયની શી મ્હેર !?!
જય શ્રી વિજયિની ! જય સાર્વભૌમિણી ! ૨

દીપો આર્ય મન તુથી સ્વતત્ર પ્રસન !
હરિ ! ચિરકાળ તપો તારૂ રાજ્યાસન !
જય શ્રી વિજયિની ! જય સાર્વભૌમિણી ! ૩

હરિલાલ ધ્રુવ

૮

હિન્દ બ્રિટનિયાને.

(મા કાળી તે કાળકા કાગળ મોકલે—એ રાગ)

હિન્દ માતા વિલાયત કાગળ મોકલે
બ્રિટનિયા ! ગરબે રમવા આવો જો
હું કેમ આવુ રે ઇંગ્લંડ દેશથી,
આપણ વચ્ચે ઝાઝા ભેદ જો
બ્હેની ! ભૂલશું જુના ભેદને,
આપણે રમશું માઝમ રાત જો
હિન્દ માતા વિલાયત કાગળ મોકલે
બ્રિટનિયા ! અમ આગાહીયે આવો જો.
બ્હેની ! હેત હૃયાના ઝેલશે.
આપણે ઝીલશું સાગર સ્નેહ જો,
બાળક આપણા રમશે ચોકમા.
આપણે રમશું માઝમ રાત જો.
હિન્દ માતા વિલાયત કાગળ મોકલે
બ્રિટનિયા ! અમ અંતરીયે આવો જો.
ન્હાવુ, સ્હેવુ, માનવ ધર્મ છે.

ગોતમ ઇસુના એવા વેણ જો,
રે ! તમ આવ્યે અમ મંદિર ઓપશે,
આપણે રમશુ માઝમ રાત જો,
હિન્દ માતા વિલાયત કાગળ મોકલે

નર્મદાશંકર બાળાશંકર

૯

રણવાદ્ય

(ગીત)

(લોર્ડ બાયરનના ‘ ટેમ્બુરજી ટેમ્બુરજી થાઇ આલરમ આફાર ! ” એ ઇંગ્લીશ ટ્યુન ઉપર)

પરઘમચી પરઘમચી પરઘમ તારી કડકાવ
તળપે હઈડું અમ ! થરરરરર અરિદળને થરકાવ !
પરઘમચી૦ ૧

ઘરરર ઘમ ઘરરર ઘમ ઘોર ગજવી ગજાવ !
ભયા કદમો તુજ હૃદમા ફરિ ફાળે ભિડાવ ! ! !
પરઘમચી૦ ૨

બગીવાળા રઢિયાળા સુર શૂરી લલકાર
જસ સળકે ! જય ઝળકે ! હિતુ હરખે સરદાર !
પરઘમચી૦ ૩

૯

રણસિંગી રંગી ભડજંગી બહુબોલ
રિપુદળના મદગળતા બળ પડતા ઝટ ખોલ!
પરઘમચી૦ ૪

સુસમાજે મળી આજે દળ દળવું દુશ્મન
હિત ગરવું ચિત ધરવું નૃપ ભક્તિ ભરી મન!
પરઘમચી૦ ૫

ફળિ આશા વૃદ્ધ! ચડતી જુઆળ! નક્ષત્ર!
ઝટ ઝડવું પ્રિય ભડવું હરિ કાર્યે પવિત્ર
પરઘમચી૦ ૬

હરિલાલ ધ્રુવ

૧૦

બાળ ગીત.

રંગીલા ઉમંગી સિપાઇ, નાનડીયા અમે આ ભાઇ
પડઘમ ઢમકતા અમ લોક, જોવા મળે થોકે થોક.
માપી માપી ચાલી ચાલ, આપી આપી પાયે તાલ
બણગા ફૂંકીએ ભલી ભાત, તૂ ત તૂ શૂરથી સુર સાથ.

રંગીલા ઉમંગા સિપાઈ, શૂરા આ અમે આ ભાઇ.
ફરરર વાવટા ફરકેય, ઉછળે હૈયું અમ હરખેય,

લટકાળીજ ભભકભેર, કમરે ચળકતી સમશેર.
તે ચમકાવીએ આ વાર, લડવાને અમે તૈયાર
રંગીલા ઉમંગી સિપાઈ, સાચા સૌ અમે આ ભાઇ.
તાકી મોટ બંદુક ચટ્ટ, ફોડીએ ફડાફડ ફટ્ટ.
જશના ચાહ રૂડી રીત, મેળવીએ અમે કરી જીત.
ને વસિએ સદા સુખ માંહી રંગીલા ઉમંગી સિપાઇ

કેશવ હર્ષદ ધ્રુવ

૧૧
વિજયનો ઉત્સવ

જય જય જય જય જય જય, બોલો સહુ ભાઇ
ઉત્સવ ઘેર ઘેર કરો, જીત્યા છે સિપાઈ જય૦ ૧

તોપના ધડાકા થાય, વાજે સરણાઈ,
વાજાં બીજાં અનેક, હર્ષ રહે ફેલાઈ જય૦ ૨

દેહેરે જઈ પાડ માનો, વેદ સ્તુતિ ગાઇ.
મહાપુજા કરાવી મુકો, માનતા મનાઇ જય૦ ૩

આબરૂ સ્વતંત્રતા બહુ, જાળવી રખાઇ
બુદ્ધિ બળ પરાક્રમ તે, છે ચુકા લખાઇ જય૦ ૪

થડા શરબત્ત પીઆ, વહેંચી લો મીઠાઇ
ખાન પાન ગાન કરો, રંગ રમો ચ્હાઇ જય૦ ૫

૧૧

વિપ્ર નર્મદાને આપો, દેશિઓ વધાઇ,
કવિ નર્મદાને ભેટ, કવિતા કરે ગાઈ જય૦ ૯
નર્મદાશંકર.

૧૨
નમુ મુજ માતતાતને પાય.

સગુણ એ બ્રહ્મ સમા સાકાર
નમુ મુજ માતતાતને પાય
જનની જનકના ચરણ શરણથી
જન્મ મરણ ભય જાય
નમુ મુજ માતતાતને પાય

અમી ભરી એ વત્સલતાના
સ્નાનપાન કરનાર,
સ્મિતમય મધુરા દુધમલ બાળક
વ્હાલપના ગીત ગાય
નમુ મુજ માતતાતને પાય.

વ્હાલ તણા વિનિમયના બળથી
સરલ થાય સંસાર
એ સુખસાધનની સેવાના
ભૂલાય ક્યમ સદ્ભાગ્ય?
નમુ મુજ માતતાતને પાય.

લલિત.

૧૩
માત-પિતાની સેવા વિષે.

બરવા પીલુ

માતપિતાને નમન નિત્ય કરિએ,
કેમ કહો ઉપકાર વિસરિએ?

પાલણ પોષણ પ્રેમે કરે છે,
બાળકને ઠીક દેખી ઠરે છે,–
વેઠે વિપત્તિ પડે તે અપાર,
થાવા ન દે દુખ લગાર, મા૦

સંકટ આપણાના સહુ કાપે,
આનંદ લાખ ઉપાયથી આપે. મા૦

સાચી શિખામણ ખાતથી કરતા,
આપણના દુખ દેખતા ડરતા, મા૦

ભણતર ભાવ ધરીને ભણાવે
જોર જુલમ તજવાનુ જણાવે. મા૦

અકલ વધારે બધે લાભકારી,
બોલિએ ચાલિએ વાત વિચારી. મા૦

વિનય વિવેક વધે છે વધારે,
એ માતતાતને સઘળે સુધારે, મા૦

૧૩

ચિન્તા કરે ચિતમા જે અમારી,
એ માતતાત તણી બલિહારી, મા૦

હુકમ કરે તે કરો કર જોડી,
એના વિના આપણુ મૂલ કોડી, મા૦

માત પિતાનુ કહ્યુ જે ન માને,
નરક વિષે તે પડે અભિમાને મા૦

કેશવલાલ હરિરામ

૧૪

વ્હાલાંઓને વન્દન

(મનહર છન્દ—આશાવરીના લય તાલ ત્રિતાલ)

ભાવથી સંભારનારા
બારણે બોલાવનારા
પ્રાણથી તો પૂજનારા.
વ્હાલાઓને વન્દિયે !

સાને વનારા.
શરણ ાવનારા
લગની રનારા
ાલાઓને વન્દિયે !

૧૪

વાંકને વિસારનારાં:
ગુણને ગજાવનારા.
હસાવી નચાવનારા:
 વ્હાલાઓને વન્દિયે !

આનંદ ઉછળાવનારા.
રસિલા રીઝાવનારા
સંસાર સુહાવનારા
 વ્હાલાઓને વન્દિયે !

પ્રભુતા બતાવનારા.
પ્રભુ પરખાવનારા
જીવન જીતાવનારા
 વ્હાલાઓને વન્દિયે !

લલિત

૧૫

સ્વાગત.

આવો આવો પધારો મોંઘેરા મ્હેમાન,
 અંતરને વ્હાલે વધાવીએ

અમો દીન તણા અદના આવાસમાં,
તમો ભાગ્યશાળીના અતિ ઉલ્લાસમાં,
ક્યાંથી પગલાં પનોતાં, મોંઘેરા મ્હેમાન—અંતરને૦

નથી કલગી કે હાર હેમ ફૂલના,
નથી મોતી માણેક મહા મૂલના,
માત્ર હૈયાના ઉન્હા ઉમળકા તયાર—અંતરને૦

શાંત સાદા અમારા છે આગણા,
શાંત સાદા અમારા વધામણા,
વેણ સાદા પણ દેવા અમોલા સન્માન—અંતરને૦

નમ્ર આવું અમ સ્વાગત સ્વીકારશો,
વિમળ હૃદય તણા ભાવને વધારશો,
એજ વિનતિ છે તમોને મોઘેરા મેહેમાન—અંતરને૦

મ હ મ્હેતા

૧૬

આવકાર

આવો વ્હાલા પ્રાણ !
આવો ફૂલની લ્યો આ લ્હાણ,

આવો વ્હાલા પ્રાણ !
ફૂલ ઉજાસની લ્યો લ્હાણ

આવો વ્હાલા પ્રાણ !
ફૂલ સુવાસની લ્યો લ્હાણ,

૧૬

આવો વ્હાલાં પ્રાણ !
ફૂલ કુમાશની લ્યો લ્હાણ,
આવો વ્હાલા પ્રાણ !
ફૂલ હળવાશની લ્યો લ્હાણ,
આવો વ્હાલા પ્રાણ !
ઘા એક ફૂલ જીવનની લ્હાણ

લલિત

૧૭

આમંત્રણ

ગરબી

આવો, વ્હાલા, આજ અમારે આગણે !
છે આનંદભર્યા આ અમ આવાસ જો !
અમ ઉજળા ઉર આવાસ જો !

આત્મ ઉજાસ પૂર્યા અંતર મણિ મંડપ,
સુંદર સ્નેહ સુમન વેર્યા ચોપાસ જો !
આવો, વ્હાલા, આજ અમારે આગણે ! ૧

ગૂઢ અલૌકિક ઉડતી કો દેવી તણા
ઝડપી લીધેલા મોઘા અમ ગાન જો !
અમ અધુરા મધુરા ગાન જો !

૧૭

સ્વર તેના ઝીલવાને રસિયા આવજો,
દેજો તાલ ઉંડી ડૂબી રસતાન જો!
આવો, વ્હાલા, આજ અમારે આગણે! ૨

આવો તો કઇ કઇ નવ નવલુ આપીશુ
અ તરમા પૂરીશુ અમ અમીધાર જો.
અમ સ્નેહ ઝરણુ અમીધાર જો!

નભ ફેડી સુરવનમા પાર ઉડાવીશુ.
આવો આવો, પ્રિય અમ કુ જાગાર જો!
આવો, વ્હાલા, આજ અમારે આગણે!
આવો, વ્હાલા, રમ્ય અમારે આગણે! ૩

અ ફ ખબરદાર

૧૮

આમ ત્રણ

આવો આવો વિલસિયે એક હો!
પ્રભુ પરિવાર!

હિન્દુ! આનન્દે ભરિયે
બૌદ્ધ જન! દયા પ્રસરિયે
પ્રભુતાના લઇયે લ્હાવ અનેક હો!
પ્રભુ પરિવાર!

જૈન ! જીવ સેવા ધરિયે:
જરથોસ્તી ! તેજ ઝિલવિયે.
સુરતમાં લઇયે લ્હાવ અનેક હો !
પ્રભુ પરિવાર !
ક્રિશ્ચન ! નેહે ઝુલવિયે.
મુસ્લિમ ! ઇમાની રચિયે.
જનતા ના લઇયે લ્હાવ અનેક હો !
પ્રભુ પરિવાર !

લલિત

૧૯

નવા વર્ષને.

(ગઝલ)

નવા ભાનુ વધાવી લ્યો,
અનેરી આશ બાંધી લ્યો.
પ્રકાશે જ્યોત આકાશે,
નથી વાદળ જરી આજે ૧

અમર આશા સદા રહેજો !
અચળ આશા સદા રહેજો !
મનુજ આશા થકી જીવે,
ન હોયે હોય માની લે ૨

કર્યું શુ મ્હોર જોઈ જા,
રહ્યુ બાકી તપાસી જા,
નવો ક્રમ સદ્ય યોજી લે,
નવો ઉત્સાહ રેડી લે ૩

ઉચે જઈએ, ઉચે જઈએ,
ઉચે કીર્તિ અચળ ચઢીએ,
અમર ચિર કાળ ત્યા રહીએ,
તવારીખમા ભળી જઈએ. ૪

કરીમ મહમદ

૨૦

દિવાળીના દિવસોમા.

દીવાળીના દિવસોમા
એક ઉછળે આનન્દ,
એથી પ્રભુ! દિલની
અમ દુનિયા ઉજાળજો!

દીવાળીના દિવસોમા
એક નાચતો ઉમંગ,
એથી પ્રભુ! કોડ પૂરી
વ્હાલાને વિલસાવજો!

૨૦

દીવાળીના દિવસોમાં
એક દીપે દીપ માળા
એમ પ્રભુ! કલ્યાણના
કર્મોને દીપાવજો!

દીવાળીના દિવસોમા
સઉ દીસે ઉજમાળા,
એવા પ્રભુ વિક્રમ શા
વર્ષો વર્ષ રાખજો!

લલિત.

૨૧

રંગીલો ડિસેંબર.

રંગીલા ડિસેંબર, મોજીલા ડિસેંબર, લાડિલા
ડિસેંબર, જાઉં વાર,
સારા વરસનો તું રે પનોતા, મન મોહન તું
ગુલજાર! રે રંગીલા ડિસેંબર. ૧

મધુરી મધુરી ઠંડી પડે ને, મધુરા આવે ફુલ,
મધુરા ગીતો ગાય પંખેરા, મધુરી ઝુલા ઝુલ!
રે રંગીલા ડિસેંબર. ૨

નાતાલ આવે, દિવાળી આવે, સાહેબ માણે મોજ,
નાચ, રંગને બૉલ ઘણેરા, ગાડી ઘોડાની ફોજ!
રે રંગીલા ડીસેંબર ૩

વિદ્યાના પરિણામ વચ્ચાયે, સ્ટુડંટ કેરી ધમાલ,
પાસ થાયને પોતે રાજી, માતપિતા મનન્યાલ!
રે રંગીલા ડિસેંબર ૪

કોંગ્રેસરાણી કરે ગરજના, મોટા મોટાના થોક,
હિંદતણું હિત દિન દિન વધતુ, થાતી
ઝોકા ઝોક! રે રંગીલા ડિસેંબર ૫

કાઈ પ્રદરશન, કાઈ કૉનફરન્સ, કાઈ મળે કાઉંસિલ,
વર્ષો વર્ષ એવી લ્હેર કરાવી, જાય ડિસેંબર વીંગ!
રે રંગીલા ડિસેંબર ૬

નરમણિ.

૨૨

વસંત રૂતુનુ વર્ણન.

વનનો દેખાવ

(શાર્દૂલ વિક્રીડિત)

આંબા આમલિ લીંબડા વડ વડા, ઝુંડે ઝુકયાઝાડ છે,
છત્રોની છબિ છાઈ હોય છતમા, તેવા ઉંચા તાડ છે,
ગાયો વૃંદ હરે ફરે તૃણ ચરે,
ગોવાળિયા ગાય છે,
જોતા આ વનને જરૂર ઉરમા,
આનંદ સધાય છે ૧

ઉપજાતિ

વાએ નવા પલ્લવ ઝાડ ડોલે,
તે જેમ નાચે નટ તંનિ તાલે,
વસંત દેખાવ દિલે રિઝાવે,
આશ્ચર્ય પામી શિર શું ધુણાવે ૨

ટોચે નવા પલ્લવ લૂમખા છે,
દિસે વળી સુંદર ડોલતા છે,
કહે રૂડા ચામર તે કવીશ,
જાણે ફરે છે વનરાય શીશ ૩

દોહરા

પલાશના પલ્લવ નવા, શોભે તથા તમાલ;
વસ તમા વનની છબી, વિલોકિ ઉપજે વહાલ ૪
શેલડિ પણ પાકે સરસ, લવિંગ લુમખા થાય,
સાગ તથા સામેરની, શોભા કહી ન જાય. ૫

ઉપજાતિ

અનેક જાતી તરૂ ફૂલ ફૂલ્યા,
તે ફૂલ ભારે નમિ ખૂબ ઝૂલ્યા;
જાણે નવી દોલત તે કમાઈ,
અન્યોન્ય ચેષ્ટાઈ કરે ફુલાઇ ૬

અનેક જાતી બહુ ફૂલ ફૂલ્યા,
ઝાઝા સુગંધી મય ખૂબ ઝૂલ્યા,
પામી સમૃદ્ધિ સુખ તો અતુલ્યે,
કહો ખુશીથી નહિં કોણ ફૂલે ૭

કેવા જુઓ આ ફુલ કર્ણિકાના
રાતા તથા શ્વેત દિસે મજાના,
પ્રીતિ તણા રંગથિ હોય રાતા,
સુકીર્તિથી શ્વેત હશે જણાતા ૮

કહુ ભલા ચંપક પુષ્પ કેવા,
જોતા દિસે કાંચન પુષ્પ જેવા,

કારીગરીનો કરનાર ધન્ય,
કોઇથિ એવુ ન કરાય અન્ય ૯

ગુલાબના ગુચ્છ સુગંધિ માન,
વસંતમા તે વિકસે નિદાન,
જો અન્ય ટાંણુ ઉપજે અનેક,
વસંતની વાતજ ન્યારિ છેક ૧૦

કવિ દલપતરામ

૨૩
વસંત સૂર્યોદય.

ગરબો

રૂપેરી શી શોભી રહી ચંદ્રા—એ રાગ

સોનેરી શો સુરજ ઉગ્યો વ્યોમે !
કિરણ કળી વિખરી નભે, ભોમે ! ૧

જગમગતિ જ્યોતિ શી ફેલાવે !
નવા નવા રંગ નભે લાવે ! ૨

ગગન શો ગુલાલ છે ઝળકાવ્યો !
કેસુડાનો બહાર એ ભભકાવ્યો ! ૩

કપોત, પારાવત, કંઈ છાયા,
જાણુ જામ્યા, દુધ કંઇ ઉભરાયા ! ૪

દિપે કહિં સ્વસ્તિક, તોરણ કયા,
પર્વતપર પર્વત કંઈ ઝળક્યા ! ૫

સોના કંઇ ઢોળ્યા, મેદાને, નદે !
તરંગે સુરંગે ઝગતા વધે ! ૬

વસંતે હસંતે અનંતે ઝુલે !
ઝાકળ મોતી, નવ–પલ્લવ કે ફુલે ! ૭

જ્યાં ત્યાં ઇંદ્રજાળ જમાવી દિધી !
હૃદય હરિ મોહિની મસ્તી કિધી ! ૮

હરિલાલ ધ્રુવ

૨૪

વસંત–પ્રાર્થના.

વસંત ! વ્હેલી પધારજે !
તુજ મંજુ વેણુ વગાડજે !
તરુ વૃન્દમાં,
ફુલ વાડીમાં,
પમરાટ તુજ પથરાવજે,
કરજે નદી નીર નિર્મળાં,
તરુ માત્ર ફળ ફુલે ભર્યાં,
કોકિલના ટુહુકાર આલમ આંખોમાં રેલાવજે,

અમ સ્નેહ-સેર ઉરાડજે,
ઉર—મુકુલને વિકસાવજે
તુજ મંત્રના,
રસ તંત્રના,
કે ગૂઢ પાઠ પઢાવજે,
કરજે મનુજ ઉર નિર્મળાં,
રસ બસ પ્રભુ પ્રેમે ભિંજ્યાં,
જાદુ ભર્યાં તુજ ગીતથી જડ જગત સૂતું જગાડજે

નર્મદાશંકર બાળાશંકર

૨૫
રમ્ય રજની.

(મારૂ મારૂ — સુરત શહેર છે)

ઝીણા ઝીણા રે વરસે મેહ, રજની રાચે છે.
બની પાવન અવનિ દેહ, અવનિ નાચે છે
રૂમ ઝુમ ભમતી ધરણી લાડે મધુ ઉછાળે વાસ રે,
દિવ્ય પ્રમના બાળક મધુરા ઝીલી ધરે ઉલ્લાસ.
રજની રાચે છે- ઝીણા૦

મલપતો વાયુ મલકત ધીરો સ્વચ્છન્દી રમે રાસ રે,
કુમળા સલુણા વિમળા હૈયા નાતમ વેરે હાસ,
રજની રાચે છે—ઝીણા૦

શશિ અમી ગળતું આછે વાદળ ઢળતું અવનિ અંકે
હૈયા અવનિ–રમિયા જનની લેતી નવ નવ રંગ,

રજની રાચે છે—ઝીણા૦

પ્રભુ રસ લસબસ ઘન ઘુમ્મટથી ગહતા મળચી
ગાનકે.

"અજાત જોડા" પાતા પીતા તરતા અદ્ભુત તાન

રજની રાચે છે—ઝીણા૦

વસન્ત વિનોદી

૨૮

ચંદા

ચોપાઇ.

ચંદા પેલી ચઢી આકાશ.
મુજને નિરખે કરતી હાસ !
હસતી ચંદા મુજને ગમે,
નદીજળે પડીને જે રમે ૧

ચંદા જાગે આખી રાત.
દિવસે તો સતાડે જાત
ચંદા દિવસે કાં સતાય ?
દીસે તો કાં રોતી જણાય ? ૨

ચદા પડીને તરુમા રસે,
હીંદોળા લેતી શી હસે !
પવન મીઠા હાલેડા ગાય,
ચદા પછિ જળમા સૂઇ જાય 3

માડી ! મુજને ચદા ગમે,
ધન્ય જેહુ ચદાશુ રમે
ચદા સગે રમવા જાઉ,
એની પેઠ હીંદોળા ખાઉ ૪

નરસિહરાવ

૨૭

તારા.

(ચોપાઇ)

માડી ! જો આ તારા પડયા,
ચમકતા આકાશે જડયા !
મુજને તો એ તારા ગમે,
ગગન વિશે ભમતા કઈ રમે ! ૧

આવે છે દૂર ઘરથી બાહ્,
ચાલે મૂગા મૂગા સાહ્ ,
હસતા હસતા વાટે જાય,
ચદાના અમી ઝરણુ ન્હાય ! ૨

સૂરજથી સતાતા ફરે,
બૂડી જળે ઉડા ઉતરે!
કદી કદી કંઈ યાદજ પડે,
રૂપેરી ધારે જો રડે! ૩

સુણે પવનનુ ધીમુ ગાન,
તેમા સર્વ બને ગુલતાન!
જો એ કેવા ઊભા રહે!
મુજને પણ એ સુણવા કહે! ૪

દિવસે ક્યા એ ચાલ્યા જશે?
શુ એ તારા સૂતા હશે?
જેની એ ચમકાવે આખ!
ઉડી મળુ હતે જો પાખ! ૫

માડી! આપ મને તુ ઉઠી,
સારા સારા તારા ચૂટી!
એના હુય લખોંટા કરૂ!
જ્હેની સાથે રમતો ફરૂ!! ૬

અ ફ ખબરદાર

૨૮

તારો

ચોપાઈ

તારા! ચળક ચળક તું થજે,
મુજ મન કૌતુક કંઈ ઊપજે —
કોણ હઈશ તું ફિજળે નર,
આ જગથી ઉંચો અતિ દૂર,— ૧

ને ચળકતો વ્યોમને વિશે
હીરા સરિખો તું કંઈ દીસે;
તુજ સરખા નભ માંહિ અસંખ્ય
ચળકે તારા ઉજ્જ્વળ અંગ. ૨

આખો દિન નભમાં સંતાય,
સાંજે નિકળે ઘરથી બધાય,
એક પછી એક જ આવતા,
કૌતુકનજર નીચે નાખતા. ૩

કોઈ મધુર લોચન સ્થિર ધરી,
કો હસતા ચમકારા કરી,
તારા નિરખી રહે મુજ ભણી,—
હું થાકું એ તો ગણી ગણી ૪

અખંડ રાત્રિ રહી જાગતો
તરતા નભમા નવ થાકતો
તારા! ચળક ચળક તુ થજે,
પછી સિન્ધુમા ડૂબી જજે ૫

નરસિંહરાવ

૨૯

તારાને આવાહન.

તારા! ધીમા ધીમા આવો.
તારા! રમવાને સૌ આવો,
તારા! રૂપા ગેડી લાવો,
તારા! ધીમા ધીમા આવો

તારા! સંભાળીને આવો,
તારા એક પછી એક આવો,
તારા! ચોરક ચાલે આવો,
તારા! ધીમા ધીમા આવો.

તારા! મોહક મુખે આવો,
તારા! આંખલડી પલકાવો,
તારા! રસિયાજન મલકાવો,
તારા! ધીમા ધીમા આવો,

ગાતા મીઠા ગીતો આવો,
વૃક્ષો તાળી દેશે, આવો,
વાયુ ઝીલી લેશે, આવો,
તારા! ધીમા ધીમા આવો,

તારા! થાકો ત્યારે જાઓ,
સાટે ચાંદાને તેડાવો,
તોયે હમણાં તો તમ આવો,
તારા! ધીમા ધીમા આવો,

તારા! આવો, આવો, આવો,
તારા! લોકડિયા સમઝાવો,
"નથી રડવામાં કંઇ લ્હાવો"
તારા! ધીમા ધીમા આવો

સુંદરી સુબોધ વર્ષ ૩ અંક ૮.

૩૦

પ્રવાસ

(વટીકા)

પાણીના ટીપાં કંઇ ન્હાનાં
રહેતાં સાગર ઘેર,
એક વખત ફરવા હરવાને
ધાર્યું મન શુભ પેર. ૧

વાદળની ગાડી ત્યાં કીધી,
પવને હાંકી પૂર,
જંગલ ગામ ઉપર થઈ ચાલ્યા
ફરતા હરતા દૂર। ૨

પણ તેઓ તો હતા ઘણા, ઓ।
ગાડી ભાગી એમ,
ને ગભરાઈ બિચારા નીચે
તૂટી પડયા ત્યાં તેમ। ૩

પછી લીલને ઘાસ વિશે તો
ભટકયા તે બહુ પેર,
ને છેવટ નદી એક લઇ ગઇ
તે સહુને ફરી ઘેર। ૪

અ ફ. ખબરદાર

૩૧

ફુલની સાથે રમત.

ગરબી.

આવો ફુલડા મધુરા રે આપણ રંગે રમિયે,
દિન એક આનન્દે રે ભેળા રહી નિર્ગમિયે ૧

મ્હને મુખડું ત્હમારૂં રે સલૂણું લાગે વ્હાલું,
એમાં નિર્મળ પ્રીતિ રે વશી હસતી કાલું ૨

તમ માનુ હુ પણ રે કુસુમ એક કોમળિયુ,
રહી મનુજસમૂહ રે વદન કરમાઈ ગયુ. ૩

ન્હાશી ત્યા થકી આજે રે આવ્યા તમ પાસ હુ તો,
ત્હમે કોમળ હઇડે રે, મ્હને નવ ગણશો જુદો. ૪

નહિ તમમા કુટિલતા રે, નહિં વળી ક્રૂરપણુ,
નહિંવ ચન કપટના રે, હૃદય પ્રમાળ ઘણુ, ૫

કદી હાસ કરતા રે તો નિશ્ચે આનન્દભર્યા,
કરમાઇ કદી સૂતા રે તો સત્ય દુ.ખે જ ગળ્યા ૬

જેવુ અંતર યાએ રે ત્હેવુ તમ મુખડુ દીસે,
જેવુ મુખ દેખાએ રે ત્હેવુ તમ હૃદય વિશે ૭

ત્યારે આવો મધુરા રે આપણ રગે રમિયે,
દિન એક તો સુખમા રે સાથે વશી નિર્ગમિયે ૮

નરસિંહરાવ.

૩૨

ફૂલડા ને મોતીડાં

હ્યો! હ્યો! ફૂલડા વરસે મારી વાડીમા,
મારી વાડીમા અમર વસન્ત, રાજ!
હ્યો! હ્યો! ફૂલડા વરસે મારી વાડીમા.

હા ! રે ! મે તો મોતીડે પૂર્યું મારૂ આગણુ,
મારે આગણે ફૂલડાની રસરેલ, રાજ !
લ્યો ! લ્યો ! ફૂલડા વરસે મારી વાડીમા

હા ! રે ! મે તો મોતીડે વધાવ્યા રસ ફૂલડા,
એ ફૂલડે ભરી મે રસ છાબ, રાજ !
લ્યો ! લ્યો ! ફૂલડા વરસે મારી વાડીમા

હા ! રે ! ગૃહ કુંજે કુંજે મે લ્હાણા કર્યા,
કુંજે કુંજે કોયલના કલ્લોલ. રાજ !
લ્યો ! લ્યો ! ફૂલડા વરસે મારી વાડીમા

હા ! રે ! કુંજે કુંજે મોતી ન ફૂલ ઉભરે,
કુંજે કુંજે વધાવ્યા ભગવાન, રાજ !
લ્યો ! લ્યો ! ફૂલડા વરસે મારી વાડીમા

લ્યો ! લ્યો ! ફૂલડા ખીલે નિજ કુંજમા,
લ્યો ! લ્યો ! ફૂલડા વેરૂ વિશ્વ કુંજમા,
લ્યો ! લ્યો ! ફૂલડા વરસે મારી વાડીમા.
લ્યો ! લ્યો ! ફૂલડા હરીના હેતદાન, રાજ !
લ્યો ! લ્યો ! ફૂલડા વરસે મારી વાડીમા.

મૂળજી દુર્લભજી વેદ

ૐ

૩૩

ગુલાબ

ચોપાઇ

ગુલાબફુલ ! તું શું મલકાય !
તુજ મન હર્ષ ઘણો લ્હેરાય
નિરખી નિરખીને આકાશ,
કાલુ કઈ તુ કરતુ હાસ ૧

પવન સંગ તુ રંગે રમે,
સુગન્ધ મીઠો ચોગમ ભમે
પાખડી તુજ કોમળ સુકુમાર
ધરે રંગ મૃદુ હસતા વાર. ૨

હસતું રહે એ મધુર ગુલાબ !
ભલે ખાલી રહે મુજ ફૂલછાબ,
હું તુજને તોડી નહિ દમુ,
નિરખી દૂરથી સુખમાં રમું. ૩

નરસિંહરાવ

૩૪

નહીં ચૂંટું

નહીં ચૂંટું નહીં ચૂંટું
ફુલોને ના, નહીં ચૂંટું
સુવેલીને નહીં લૂંટું,
ફુલોને ના, નહીં ચૂંટું ૧

સલૂણાં એ સુંવાળાં એ,
સુવાસી છે સુખાળાં એ,
નહીં એને કદી ચૂંટું,
નહીં વેલી વૃથા લૂંટું. ૨

મધૂરાં એ મનોહારી,
ખુબી એવી અહો! ન્યારી,
કહો ઘા કેમ કરૂં કારી!
દ્રવે શું ના હૃદય ભારી? ૩

હસતાં એ ઉલ્લાસે જે,
રમતા તે વિલાસે જે,
કહો તેને ચૂંટૂં કેમ?
સરે એથી કઇ નેમ? ૪

અડાડુ ના વળી હાથ,
રખે બ્હીશે હૃદય સાથ!
નહીં નાકે જરી સ્રવુ,
સુગંધીને નહીં લૂટ ૫

રહી આઘો મધુ પીતા,
નજર માંડી રહુ જોતા,
ગણુ એમા ખરૂ સુખ,
જશે ભાગી બધી ભૂખ ૬

મૃદુ ભાવો નહીં મૂક,
નહીં એથી જરી ચૂક,
ફુલોને હા, નહી ચૂટ,
સુવેલીને નહીં લૂટ. ૭

જ પુ નગીપરા

૩૫
કોયલ.

ચોપાઇ

કોયલડી! તુ ક્યા સતાય?
મીઠા ગીતડા ગાતી જાય.
શોક થકી તુ તીસે દૂર,
નિત્ય રમે હર્ષતણે પૂર ૧

૩૫

મીઠો સ્વર તુજ અનુપમ દીસે,
હુ નવ જાણુ તું કયા વસે
કયાથી શીખી અદ્દભુત ગાન?
ખરે સ્વર્ગ છે એનુ સ્થાન ૨

કુહૂ કુહૂ કરી વારવાર
અમી વરસતો તુજ ઉચ્ચાર,
શિખવે મુજને ગાન રસાળ,
આપુ આબા મોરની માળ. ૩

નરસિંહરાવ

૩૬

કાળી કોયલડી

રામગિરિ અને કેદારના મિશ્ર લયની ધુન

કાળી કોયલડી !
બોલે બોલી કાલી.
કુઉઉ કુઉઉ—
પીયૂષ પીયૂ:
કુઉઉ કુઉઉ—

ડોલે લટકાળી,
માળી મચકાળી,
કાળી કોયલડી !

મીઠી રે મધુરી ! ત્હારી
સૂરીલી કિલકારી
માણુ પીગળાવનારી:
કાળી કોયલડી !

મંજરીને કુંજ હીંચે,
રસની માધુરી સિંચે,
મન્દ મન્દ મીટ મીચે:
કાળી કોયલડી !

વ્હાલાના વિલાસ કેરી
સ્મરણુ રણુક પ્રેરી
કાં હસાવે હેરી હેરી ?
કાળી કોયલડી !

વ્હીલી રે તુ વ્હાલઘેલી !
હર્ષની રેલાવે હેલી,
ઘેલાતુરની તુ બેલી.
કાળી કોયલડી !

૭૧

સખિ સુરતાની દેવી !
વિભુની વીણા અનેરી !
ચેતના જગાવ દેવી.

કાળી કોયલડી !

લલિત.

૩૭

કૂકડો.

ચોપાયા

સવારમાં પ્હેલો હું ઊઠી
કૂકડે કૂક કરૂં છું !
ઊઠાડવા ઉદ્યોગી જનને
તો ઓપાઈ બનું છું ! ૧

કુકડે કૂક કુકડે કૂક કરતો
કેવી બૂમો પાડું !
લાંબી ડોકે, જબરી હાકે,
સહુને એમ જગાડું ૨

ડાહ્યા છોકરડા તો ભણવા
વ્હેલા ઊઠે સવારે,
હોંસે હોંસે સહુ પોતાના
પાઠ જ વાંચે ત્યારે. ૩

ચોરો ભાગે, ઊંઘ પણ ન્હાસેઃ
એ ચતુરાઈ નહીં શુ?
ચલો છોકરા! વ્હેલા ઊઠજો,
કુકડે કૂક કરીશુ ૪

અ ફ ખબરદાર.

૩૮

બકરીનું બચ્ચુ.

ચોપાયા

જો પેલુ બકરીનુ બચ્ચુ
કુદ કુદ કૂદકા મારે,
વાકી ડોકે ઠમ ઠમ ઠમકે
હરખાઈ શુ ભારે! ૧

રે પેલી બકરી મા એની
પાસે હોય ન જ્યારે,
બે બે બે બે કરતુ એ તો
બૂમો પાડે ત્યારે ૨

માતા આવે ત્યારે કેવુ
બચબચ કરતું ધાવે!
ધાવી પાછુ કૂદકા મારે,
કેવો હરખ જ આવે! ૩

હું પણ મ્હારી માડી આવે
તો કેવો હરખાઉં !—
મા, મા, મા, મા, કરતો હું તો
કેવો પાસે જાઉં ! ૪

અ. ફ. ખબરદાર.

૩૯

ગાય

ગરવી હો ગાય,
તું મોરી માય.
પાવન તુજ પાય,
મંગળ એમ થાય.

નરવે તુજ દૂધ,
જાગે સપૂત,
માના રખવાળ,
ધુરંધર ભૂપાળ,

ભૂમિના ભાર,
ઉતારે વીરબાળ,
જગના આધાર,
પગલે પૂજાય.

૪૪

માતા ! ને ગાય !
    સેવા તમ થાય,
અમથી વિકસાય
    અનેરા નીવડાય !

લલિત.

૪૦

બાળક અને ફુલ.

નાના નાના બાળકો ને
    નાના નાના ફૂલ,
એ વ્હાલા કોઈ કહેશો કે
    કોના વધૂ મૂલ ?
    વ્હાલામા વ્હાલા પ્રભુ તુલ્ય

નાના નાના બાળકો
    આશા કિરણના કુળ,
નાના નાના ફૂલડા તો
    રૂમ ઝુમતા રસમૂળ,
    વ્હાલાના દર્શન પ્રભુ તુલ્ય.

નાના નાના બાળકો
    નવરંગી બાલ વસંત,

૪૫

નાના નાના ફૂલડા તો
સોળ કળાયલ ચન્દ્ર,
વ્હાલાનો તે કાંઇ આનન્દ!

લલિત

૪૧

નાનાં નાના મોતીડાંને મોટી મોટી માળ,
નાના નાના ફુલડાને મોટા ફુલના હાર,
નાના નાના તારલાને મોટા એના માળ,
નાના નાના પંખીડાના આકાશે વિહાર
નાની નાની સખીઓ! આવો પ્હેરો મોતી માળ,
નાની નાની બ્હેનો! આવો! પ્હેરો ફુલના હાર,
નાના નાના વીરો! આવો! ગુંથીએ તારકમાળ
ભાઈ! બ્હેના! ચાલો, ઉડો આકાશે વિહાર
એ મોતી, ફુલ, ને તારલીયાના સોહે હૈયે હાર,
એ મોતી, ફુલ, ને તારલીયાના જીવે સોહે શણગાર,
જીવની યે પ્રભુ પાખે બ્હાલા! સ્વર્ગોના વિહાર,
મોતીની માળ, બ્હેન!
હરીના ફુલ, બ્હેન!
તારા અનંત બ્હેન!
સ્વર્ગના વિહાર, વ્હાલા ભાઇ! ને બ્હેન!

નાના નાનાં મોતીડાં ને મોટી મોતી માળ
નાના નાના ફુલડા ને મોટા ફુલના હાર,
નાના નાના તારલા ને મોટા એના માળ,
નાના નાના પંખીડાના આકાશે વિહાર!

મૂળજી દુર્લભજી વેદ

૪૨

મા તે મા.

અહો! મા તે મા!
બીજા વનના વા.
ભલા ભોળા બા
કરે હાયે હા
કાલા ઘેલા મા
ન કહે કઇની ના
ઓછા ઓછા બા
કરે ગાયા ગા ૧

અહા! એ તો મા
સુણી ધાતા ધા
શૂરા પૂરા બા
ઝીલે આડા ઘા.

૪૭

મીઠી નજરે મા
ઠારે દિલના દા
મોંઘી મોરી મા !
અભયનુ ભ પા ર
લલિત.

૪૩
માતાનો પ્યાર.

જીવા–માત પિતા થાઓ ઉદાસી એ–રાગ

જો આખા જગતમા જગે જગ ફરે,
પણ માના જેવો પ્યાર કંઈ ના જડે,

બહુ હેત આવે અંત તે ટળે,
પરંતુ ન મા હેત ટાઢુ પડે

ઓ માતા! ઓ માતા! વ્હાલી ઓ માય,
ન તુજ પ્યાર જેવો જગતમા જણાય

બધુ સોનુ રૂપુ હીરાઓ મળે
વળી રાજનો તાજ માથે ભળે

જગતનુ બધુ ધન કદાપિ મળે,
નકામું છે મા હેત વિના ખરે

૪૮

ઓ માતા! ઓ માતા! વહાલી ઓ માય!
ન તુજ પ્યાર જેવો જગતમા જણાય

દેલવાડાકર.

૪૪

માનો લ્હાવ.

ચોપાઇનો ઢાળ

માના બાળક કાલુ બોલે,
બોલે બોલે મા તો ડોલે!

માના બાળક ખુદે ખોળે,
માનાં હૈયાં ચ્હડે હિંડોળે!

માના બાળક ફરતા નાચે,
માને મ્હોએ બોળ ન લાધે!

માના બાળક હેરી હસાવે,
માને ઘેલાતુર બનાવે!

મા! મા! કહી બાળક બોલાવે,
મા ચૂમી ન્હાલે નવરાવે!

માના બાળક સ્હોડે સૂવે
મા બાળકમા પ્રભુ જુવે!

માનાં બાળ ઘૂમે ને મ્હાલે,
માને બાળક જેવાં બનાવે !

બાળલીલા ને માની માયા,
ધન્ય જન્મ જેણે એ તો જોયા !

લલિત

૪૫

બાપ તે તો બાપ.

૧

બાપ તે તો બાપ
  સઘળા બાપના પ્રતાપ,
દાના ને દિલ સાફ
  તે તો બાળઘેલા બાપ
વાક કરતા માફ
  તે તો એક વ્હાલા બાપ,
જીવનના સંતાપ
  તે તો ટાળનારા બાપ
બુદ્ધિ બળની છાપ
  તે તો આપનારા બાપ,

જય સિદ્ધિ ને તાપ
આત્મ જગાવનારા બાપ.

બાપ સવાઇ આપ
કર્મી સપૂત બનાવે બાપ,

પ્રભુ જગતના તાત
તેનુ ભાન કરાવે બાપ,

જપિયે શા ગુણ જાપ?
વન્દી અધીન રહિયે. તાત!

લલિત

૪૬

દાદાજીનું ગીત.

વ્હાલા દાદાજી હો!
તમને વ્હાલે આહો! વન્દિયે!

વ્હાલા દાદાજી હો!
તમને ઘેરીને આનન્દિયે!

વ્હાલા દાદાજી હો!
તમને ઓચિંતા હસાવિયે!

વ્હાલા દાદાજી હો!
તમને વળગી ખોળે ખુંદિયે!

વ્હાલા દાદાજી હો !
તમને કાલુ કંઇ બોલાવિયે !

વ્હાલા દાદાજી હો !
તમને નાચીને નચાવિયે !

વ્હાલા દાદાજી હો !
તમને પ્રભુ સમ પિછાનિયે !

વ્હાલા દાદાજી હો !
અમને બાળકને નિભાવિયે !

લલિત

- - - -

૪૭

ભાઇ તે તો ભાઇ.

ભાઇ તે તો ભાઇ
એની સાચની સગાઈ,

ભાઈ તે તો ભાઇ
એના હેતની સવાઇ,

ભાઇ તે તો ભાઈ
એની બાહ્યની સરસાઇ,

ભાઈ તે તો ભાઈ
  એની વીર શી સજાઇ,
ભાઇ તે તો ભાઇ
  સોણે જાણે ન જૂદાઇ

લલિત

૪૮

ભાઇ ને બ્હેન

ભાઇ ને બ્હેન!
ઘૂમો દિન રેનઃ
કુળના ઉજાળ ન્હાના નમણા હો નેન!
  હો નમણા હો નેન!

ભાઇ ને બ્હેન!
રેલો સુખ ચ્હેન!
મા બાપ ને દિલ વ્હાલપના વ્હેન!
  હો વહાલપના વહેન!

ભાઈ ને બ્હેન!
બોલો બે વેણ.
અમી એ ઉતારનાર દુઃખડાના ઘેન!
  હો દુઃખડાના ઘેન!

૪૮

ભાઈ ને બ્હેન !
દેજો દિલ દેણુઃ
અગલે ડગલે કહેજો અમ્માના કહેણુ !
હો અમ્માનાં કહેણુ !

ભાઇ ને બ્હેન !
લે જો એ લેણુઃ
ઉજળા ઉરભાવના લ્હાવાના લેણુ !
હો લ્હાવાના લેણુ !

લલિત.

- - -

૪૯

બ્હેનના સદ્ભાવ.

બ્હેન તે તો બ્હેન.
દુઃખમાં ઝીલને વાળે બ્હેન,

બ્હીલા વેણે બ્હેન.
સાચે ભાવ સ્મરે દિન રેન

માની મૂર્તિ બ્હેન
એની આંખે તો દિલ રહેમઃ

૫૪

વ્હાલાં લાગે બ્હેન·
માયાળુ એ માની જેમ·

ભાઇ ઘેલા બ્હેન·
ઓછા ઓછા તમને નેણ

બધુનાં દુખ, બ્હેન.
ધોતા આંસુડાંને બ્હેન.

વીરા વન્દે, બ્હેન
ધરતા રક્ષાના વ્રત નેમ

લલિત

૫૦

વીરાનુ હાલરડુ.

વીરને ઝુલાવુ પવન પારણે રે લોલ ટેક
પારણુ તો પોયણુ પાન જો! વીરને

ફૂલે ફાલે વીર વાધતો રે લોલ,
હુલે ઝુલે લ્હેર લ્હાણુ જો! વીરને

મોંઘા મરકત મણિના મોરલા રે લોલ,
હાલરે જડાવુ હેમ સાથ જો! વીરને

૫૫

હાલરૂની હાલક—લોલકે રે લોલ,
વ્હાલ તો વધે વીર માથ જો ! વીરને.

વીરો મલકાય લઉ વારણા રે લોલ,
પોઢી પાપણ ચુમી પાન જો ! વીરને

માડી જાયો વીર મ્હેકશે રે લોલ,
વાડી વધારણ છોડ જો વીરને

વિઠ્ઠલરાય યજ્ઞિક

૫૬

બાલ-હાલરડુ

મ્હારૂ લાડીલુ ફૂલ, મ્હારૂ કોડીલુ ગુલ,
મ્હારૂ બાલ બુલબુલ હુ ઝુલાવુ ઝુલે ટેક

બાલકના નયણામા નવલખ નર છે,
નયણાની નીંદમા નવાણુ લખ ફુલ મ્હારૂ

બાળ દત કળીના હાસે હુલામણા,
મલકાતુ ઉઘમા અમીથી અમુલ મ્હારૂ.

કાલુડા બોલ મને દોયલા વધામણા,
ઉઘના અબુધ વાદ છ દો મજુલ મ્હારૂ.

જાગે બાલુડું વિશ્વ સર્વ મ્હારૂં જાગતું,
શય્યાની સોડ—સ્વર્ગ સમણા પ્રફુલ્લ. મ્હારૂં.

વિઠ્ઠલરાય યજ્ઞેશ્વર

૫૨

હાલરડું.

ખાલી ખીલી રહી આ કેવી ચન્દા અજબ કુમારી નાટકના
એ ગીતની ધુન

ઝુલો ઝુલો, વ્હાલા બાલ મ્હારા !
લોચનીયાના તારા, હીંચોને ઉમંગમા !

લાલ ! મ્હાલો મજાને મંદિરિયે,
વ્હાલ ! હાલો અંબારે ઉજાળીએ,

ઉછાળીએ, રમાડીએ ઉમંગમા !
ઓળો ળોળો હા, ઓળો ળોળો હા.

ઝુલો ઝુલો, વ્હાલા બાલ મ્હારા !
લોચનીયાના તારા, હીંચોને ઉમંગમા !

પ્રભુ પદમા તુજ બાંધ્યા પારણિયા,
બ્રહ્મલોકના બતાવો બારણિયા,

ઉજાસ ભર્યાં મુખડાંનાં લઇએ ઓવારણાઃ
ઓળો જોળો હા, ઓળો જોળો હા.

ઝુલો ઝુલો, વ્હાલા બાલ મ્હારા!
લોચનીયાના તારા, હીંચોને ઉમગમા!

લલિત

૫૩

હીંચકો.

વીર! ખંમા ખમા, ભાઇ ખમા ખમા.
મારા વસત વીરને ખમા ખમા

વીર! દાદીમા હીંચાવે, ભાઈ! ખમા ખમા
વીર! દાદીમા લડાવે, ભાઈ! ખમા ખમા.

તારે આગણે વસન્ત વીર! વૃક્ષોની કુંજઃ
કોયલ કૂઇબા હાલરડા ગાય, મારા વીર

આછેરી નીંદમાં પોઢોને, પ્રાણ?
મારા વસન્ત વીરને ખમા ખમા.

મારા સિંહલા વીર! વીર રાજના હીર તારે હૈયે રમે·
મારા બાલા જોગી! શુકસ્વામીની શકિત તારે નેત્રે લલે

નેહ નિધિ દાદાજીની શીળી રે છાંય:
ગૃહ કુંજે ગુંજે ભીષ્મ બોલ, રે બાલ!
મારા વસન્ત વીરને ખમા ખમા.

મૂળજી દુર્લભજી વેદ.

૫૪

૫૬.

રામ રંગે રીખે એવા કૌશલ્યા કુંવર,
લાલા રંગે રીખે. ટેક. ૧

છબ છબ કરતા છેડા પલળે, પાયે ચાલે ચતુર
ચાર મળીને ઉઘાડા કાંપે રે રામ રંગે૦—૨

કર ગ્રહીને લાવે કૌશલ્યા, પરસાળે મેલે,
ગોત્રજ માનો ઘૃત દીવડો,
તે મૂઠીમા ઘાલે રામ રંગે૦—૩

સુમિત્રા તો લાવે શેલડી, બાળકને આપે,
કટકા તો કોરાણે ફેંકે,
પાળી લઈ ચાવે રે રામ રંગે૦—૪

ઘૂઘરા ઘસે ને ખડખડ હસે,
ત્યારે બોધ કરે માતા;
બાળપણાને બલિહારી,
જાય શંકર વિધાતા રે રામ રંગે૦—૫

ઘુઘરા ઘમકે અતિ ઘણા,
ચમકે ને ઉતાવળા ચાલે,
પગતણી જે કોમળ આંગળીઓ,
ચણીઆરે ઘાલે રે, રામ રંગે૦—૬

અતિ આકુળિત થઇને રે મૈયા,
બારણીએ બેસે,
રાય તણા મસ્તાના મેગળ,
તેના વચ્ચે જઈ પેસે રે, રામ રંગે૦—૭

અતિ અડપલા કુંવર આપણા,
કહો દિન કેમ જાશે,
ભાલણ પ્રભુને પકડી બાંધ્યા,
પ્રેમને પાશે. રામ રંગે૦—૮

ભાલણ.

૫૫

૫૬

કરૂ થાપટ થાપટ પાણુ,
કરૂ થાપટ થાપટ પાણુ,
રમો રમો રઘુબા રામ,
કરૂ થાપટ થાપટ પાણુ ૧

થાપ્યા બ્રહ્મા થાપ્યા શંકર,
થાપ્યા નિગમ ચાર,
વિશ્વવસુને વસુધા થાપી,
કોઇ ન પામે પાર કરૂ થાપટ૦—૨

ત્રણ ભ્રાતને માત પિતા રે,
ગાય ગણી કર માય,
અગમ અગોચર અતિશે ક્રિડા,
કરતાના ઘર કાયરે કરૂ થાપટ—૩

પાપણમા પરઠે ને સહુરે, તંને હુલાવે માત,

•

ભાલણ

— —

૫૬

દડા સાથે રમત.

દડો રમે છે મારી સાથ,
કુદે ફરેને દોડે સાથ,

ફેકુ તો છેટો જઇ પડે,
દડ વડ દડ વડ દડ વડ રડે,

ઉછાળુ તો ઉચો જાય,
પાછો ભોપર ઝટ પછડાય,

મને રમત એની બહુ ગમે,
મુગો મુગો કેવો રમે,

કજીયો તે કોદી નવ કરે,
કોઈની સાથ કદી નવ લડે,

સદા હસતો રમતો રહે,
મુજને તો એ બહુ બહુ ગમે

(મળેલુ)

૫૭

ઘંટડી.

ઘંટડી બોલે ટનનનનન્,
દેવો નાચે થનનનનન

કૂજે કૂ કૂ કીર્ત્તનતાન,
આખડી ઉઘડે, આરે સાન

જાગે જીવનની જ્યોતિ,
સ્વધામે ઉડે ઉર્મિ સૂતી.

દયાના ક્ષીર ઉર ડોલે,
દાનના ફેન તટ ફોરે

ઝરે છે અમી વારિ મોતી.
સ્વર્ગની સદાવ્રત કીર્ત્તિ

મૂળજી દુર્લભજી વેદ

૫૮

મ્હારૂં બચપણનું ઘર.

મોહક છંદ

કે બુલબુલ આવી, ઝાડે બેશી,
મીઠું ગાણું ગાય,
કે મેના આવી મધુરા સ્વરમાં,
ઉત્તર દેતી જાય.

ને સૂરજ આપે, ઘરમાં આવી,
નિત્યે નવી વધાઇ.
રે એવું મ્હારૂં બચપણનું ઘર
હતું હસતું ભાઇ! ૧

કે ચલ્લી આવી, ચીં ચીં કરતી,
શોધે નિર્ભય સ્થાન,
ને ચલ્લો તેનો તરણાં લાવી
માળો કરે નિદાન,

હું એ બન્નેને, સૂ સૂ કરતો,
કુદી ઉડાડું ધાઇ,
રે એવું મ્હારૂં બચપણનું ઘર
હતું હસતું ભાઇ! ૨

કે ઘૂં ઘૂં ઘૂ ઘૂ કરતા કોડે,
ભ્રમર ભમે ચોપાસ,
ને મધમાખીઓ ફૂલોને તો,
ચૂમતી કરે વિલાસ,
એ દેખીને હુ પણ ફૂલ લેવા,
ઝટ દોડુ હરખાઇ,
રે એવુ મ્હારૂ બચપણનુ ઘર
હતુ હસતુ ભાઈ! ૩

કે જાણ કુકડીઓ તરે નદીમા
પાચે પડીને શાત,
ને મીઠી લ્હેરે પખો નાખી,
પવન કરે જ નિરાત,
ને કુદી નીચે ઝાડો પરથી,
ગબડે પાન ઝલાઇ,
રે એવુ મ્હારૂ બચપણનુ ઘર
હતુ હસતુ ભાઈ! ૪

અહિં ચદા ઉગી અમીની છૂપી
વરસાવે આશીષ,
ને તારાઓ સા ચોકી કરતા
જાગે આખી નિશ;

એ સૌએ સાથે મળીને પૂરણુ
સ્વર્ગ બનાવ્યુ આહિં,
રે એવુ મ્હારૂ બચપણનુ ઘર
હતુ હસતુ ભાઇ ! ૫
અહિં પાછી ઝાડોને ફૂલોની
લીલા પૂર જણાય,
ને પક્ષીઓનુ મધુરા કઠે
ગાણુ હજી ગવાય.
પણ તે વેળા તો એ સૌ લીલા
ઓર જ દીપતી કાંઇ !
રે એવુ મ્હારૂ બચપણનુ ઘર
હતુ હસતુ ભાઇ ૬

——— અ ફ ખબરદાર

૫૯
આગગાડી

કટાવ

ખસો ખસો સહુ, બાજુ આવો,
જુઓ જુઓ રે !
પેલુ ઘેલુ જગલી ગજનું, જુથડુ મ્હોટુ,
ખુબ હાંફતું, ફૂ ફૂ ફૂ ફૂ,
ફૂ ફૂ કરતુ,

વરાળ રૂપે, દમ કાઢતુ.
ચીંઇ–શબ્દે ચીસ પાડતુ.

સાવધ કરવા, મુકામ પરના, રખેવાળને,
બેસનારને, જોનારાને,
કે હું આવુ, સહુ સલામત,
છે વા ગરબડ?

* * *

ત્યમ ચેતવણી મુકામ પરના રખેવાળ તે
નિજ તરફથી જો કંઈ હોયે તો બતલાવે
ઉંચે કાષ્ટની ફળી ટાંગીને વાવટા ઉડાવી
દીવા ગામી, સિગનલ રૂડી

રાતી જણાવે, ભય છે માટે ઉભુ રહેવુ.
લીલી જણાવે, સંભાળીને હળવે હળવે
જોતા આવવુ,
ધોળી જણાવે, નથી હરકતો, પુર દોડથી,
ઝટ ઝટઆવવુ

* * *

એ તજવીજે, સાવધ રેહ જૂથ,
ઘણુ ડાહ્યુ તે, સમજવાળુ,

ખુબી ભરેલુ, રમાડનારૂ, ગુણ કરનારૂં,
તોપણ દીસે બ્હાર થકી તે ગાડુ ઘેલુ
ઘણીક રીતે,
બરાડવામા, વળી ચાલવે, પગલા મૂકવે,
સરખી રીતે,

વેળાએ તો ધીમે ધીમે
વેળા એ તો ઉતાવળા ખુબ,
વાયુ પેઠ તે ઉડી જાએ
જે કારણથી પગથી બોલે
ડબબ ડબબ ડબ

ડબ ડબ ડબ ડબ, ધપ ધપ ધપ ધપ,
ટક ઠક ટક ઠક,
ટ્રક ઠ્ક, ટ્રક ઠ્ક, ટ્રક ઠ્ક, ટ્રક ઠ્ક,
ખડ બડ ખડ બડ, ખરરર ખરર,
ઘરરર સરરર, ટક ઠક ટઠ ઠક ટક ઠક
ટક ટક ટક ઠક ટક ઠક ટક ઠક,
વાયુ બોલે બરરરરરરરર ખરરરરરરરર

હોકો ચાલે કુઉ કુઉ
વચમા મોટી, બોલે સુઉઉ:
પાછી પગથી ટ્રક ઠક ટ્રક ઠઠ,

ઉભું રહેતાં કચુંઉંઉઉ.
ધન્ય જૂથને !
પીઠે આણે, બોજા મોટા, માલ અને
સહુ જનાવરોને, લોકોને પણ,
બેસાડીને, અબાડીમા,
જેમા શોભે, છાજોવાળા, ઘણા ઓરડા,
કો કો દીસે શણગારેલા, શ્રીમત સારૂ,
કો કો સાદા ગરીબ સારૂ
એ સઘાને, આચ વગરની, ખુશાલીમા
સુખ આવતા,
આણે છે જૂથ, કાપી ઝટ ઝટ,
લાબા મારગ
જે બહુ શોભે, સડક થયેથી,
સડક જોઈ જે, અનહદ લાબી,
જેની વચ્ચે, પગથી રૂડી, એકમેકથી
પાચ ફુટ નવ ઇચ ફુટ છે,
લોઢાની કહુ જમીન સાથે, બેસાડેલી,
થાય ઘસાઇ, લીસી ચકચક, તડકે ચમકે,
રૂપા સરખી,

જે વળી કદમા પુણા પાંચ ઇચ
ઉચાઈમા, પહોળાઈમાં, અઢી ઇચ પણ,
જૂથ પગ મૂકતું, સફાઈથી! રે,
જેમ જાદૂગર, દોરડી ઉપર, દોડે તેમજ.
સડકતણી બે બાજુઓએ, હદ કટેરા,
એક પાસ તો,
વિજળી કેરા, તારો ઉચે, લટકે શોભે,
થભો બાધ્યા,
જેનુ અતર એકમેકથી, સાઠ વાર છે
હદ પેલીગમ, બે પાસે છે, રૂડા ખેતર,
જે ચોમાસે, લીલે ઘાસે, લીલે ઝાડે,
વાયુ લ્હેરમા, રમ્ય જ લાગે,
વળી પર્વતો લીલોતરીથી ભરેલ સુદર
પણ જ્યારે જૂથ નદી દરિયાપર
પૂલોપરથી આવે ત્યારે
શોભા અનુપમ વિશેષ વર્ણુ ચોમાસામા

*　　*　　*

રૂમઝુમ રૂમ ઝુમ મેહુલો વરસે,
પર્વત ભૂરા, જણાય સારા,

મીઠો લાગે શબ્દ પાણીનો, મળેલ જેને,
ગજ જૂથડાનો, ઘઘઘઘઘઘ.

*　　*　　*

જૂથ દોડે ત્યા, લોઢાના પૂલ, કારિગરીના,
કમાન ઉપર બધાયેલા,
વળી કો મારગ, પહાડો વચ્ચે,
ખોદ્દી કાઢયા,
બાજૂ જોતા, કાપ્યા લાગે, કરવતથી
ખુબ સફાઇથી તે
જેમા જૂથડુ ચીઇઇ કરીને જાએ ત્યારે
અધારૂ ઘન, અજબ પમાડે,
પછી જતુ રહે, ને અજવાળું
પાછુ આવે !
આહા ! કેવુ વિસ્મય કરતુ બેસનારને !
પવન મઝેનો, ફીલે લાગે,
એ સઘળાથી, તનમન ઉપર,
થાય અસર બહુ,
હરખ હરખમા, લ્હેરે ઉંઘે,
એવી રીત એક જગેથી બીજી જગોએ,
કામકાજપર, મોજ મારવા,

*　　*　　*

જો

થોડે પૈસે * * * * * લોકો કરતા
સવારી ખાસી, જુથ પર બેસી,
તે કેવુ ! તો !

બહુ દોડતુ, સરતી ઘોડો, તેની આગળ
શુ જ દોડશે ?

જરૂર પહેથી એક તાસમા સાઠ મૈલનુ
અંતર કાપે.

રોજ કામમા, ઘણીક વેળા, લોકોનો તો,
હજાર પંદર

મુંબઇ મણનો, ભાર લઈને,
તિસનુ જુથડુ,

દર કલાકે, વીસ મૈલનુ,
ફક્ત માલનો કહુ પીસતાલીસ
હજાર મણનો, બોજો લઇને,
પચાસ જૂથનુ, બાર મૈલનુ,

અંતર કાપે
અવઘડ વેળા અતીશ ચાલે,
કદી ન થાકે
બેસનારનુ પાણી ન ફિછળે એવુ દોડે
ઝુલતુ ઝુલતુ, મદે ભર્યુ,

પણ માવધ કેરી, આજ્ઞા ઝટ લઇ,
માની કરીને, અટકે, ચાલે
પણ જ્યારે કરીએ, વિચાર કે એ,
રૂડુ જુથડુ;
માનવી જાતે, બુદ્ધિ જોરે, ઘણી મહેનતે,
ઘણેજ પૈસે, ઉપજાવ્યુ છે,
ત્યારે તો વળી, આખો ફાટે, મ્હોડામાથી,
થાએ હે હે !
ધન્ય ધન્ય છે, માનવી તુંને !
તુ ન કરે શુ ?
લાભ થાય તે, ગણાય નહિં રે
સહુ જન કહે, લાભો મોટા દેશાટનને
વેપારોથી, થાએ છે, પણ
તેના સાધન આવા જુથ છે
ઘણે દુરથી, માલ લોક તે, આવે સ્હેજે,
એક જગે જો પડે કામતો, બીજી જગેથી,
ધાન્યો આવી, છત થઇ રહે !
એક જગે જો બ ડો થાએ, બીજી જગેથી,
ઝટ કરી આવે, લશકર મોટુ,
એક દેશની વસ્તુ રીતો, બીજા દેશમા,
આવી મચતી.

વળી વેપારો શરાફી ધંધા, વિદ્યા હુન્નર,
વધે બહુ જ્યાં, અછત હોય ત્યાં

કુસંપ અંતર તુટી જાએ
સંપ વધેથી સુખને સંપત વધે દેશમાં.

અરે કહું છું આવા જુથડાં
જગેજગે રે ભમતા થાશે,

રમતા રહેશે, પ્રવાસ વધશે, ધંધો વધશે,
ત્યારે પછી ભરતખંડની બઢતી થાશે!

નર્મદાશંકર

———

૬૦

પડઘો

પડઘો પડછંદો પાડે,
અવાજ સામો એ ઉચ્ચારે,
મળતા સાદે પડઘો બોલે.—પડઘો૦

બાળ કહે જો 'એક'
તો તે પણ બોલે એક
બાળ ડરાવે 'ચુપ'
વળતી તે ધમકાવે ચુઊઊપ.

એમજ સરખા સાદે બોલે
વારે વારે ચાળા પાડે—પડઘો૦
છેલ્લા શબ્દો પકડી બોલે
કહો જો 'તુ નહિ બોલ'
પડઘો કહેશે 'નહિ બોલ'
વિવેકથી કહો 'ભલે પધારો'
માનથી કહેશે 'ભલે પધારો'
બાળક જેવુ બોલે તેવુ,
પડઘો જવાબે કહેશે તેવુ —પડઘો૦
(મળેલુ)

૬૧

વન ગોઠડીઆ.

આઘો આઘો જો ! ઉગે ચાદલિયો
ત્યા છે વનરાજના વાસ,
ત્યા છે સિહરાજના વાસ
બ્હેની ! ચાલ રે ! રમવાને કાજ આઘો૦
વન વગડે કાળા કોતરા, ને ત્યા
સિહ સિહણના રાજ,
ખેલે છે બીણે બે બચ્ચા સિહણના,
ચાલ રે ! ગોઠડીને કાજ
બ્હેની ! ચાલ રે ! રમવાને કાજ. આઘો૦

બાળસિંહોનાં મુખડાં તુ ખોલે જે
ગણીશ તેના હું દાત,
બચ્ચાની માડી જો લડવાને આવશે,
કાઢીશુ કૌતુકની વાત
બ્હેની ! ચાલ રે ! રમવાને કાજ આઘો૦

જગલ ઘટામા ભ્રમવાને આવ્યા,
મળી અમારી આ જાત,
માસી અમારી તુ સિંહણ ! છો સાચી
અમ માની તારી એક ભાત
બ્હેની ! ચાલ રે ! રમવાને કાજ આઘો૦

મળજી દુર્લભજી વેદ

૬૨

બાળકોનો આનદ.

(લાવણીની ચાલ)

એકે મૂક્યુ ઝિણુ તણખલૂ, બીજાને માથે,
ફુંકુ તે બીજાને માથે,
બીજાને માથે રે, પછી તે હસે સૌ સહુ સાથે—
કુદતે અગે કુદતી આખે, પેલાને જોયે,
રહી રહી પેલાને જોયે—
પેલાને જોયે રે, હિલતા હોઠો બહુ સ્હોયે

આ પરમાણે કુદતુ બોલે, ઠાવકપણમાં તે,
છળતા ઠાવકપણમાં તે—
ઠાવકપણમા તે રે, કહે કંઈ નાચે છે માથે.—

"કોઇન માથે, અગલુ નાચે બગલુ નાચે,
ગામનુ ગધેડુ નાચે, પાડાની પડોશણ નાચે.
ખેતરના તિર ઘોડો નાચે"—

પેલો ત્યારે જ બવાઇ જઇ, ફાફા બહુ મારે,
બિચારો ફાફા બહુ મારે,
ફાફા બહુ મારે રે, તેમ તેમ હસે ત્યારે

ખાળી કહાડે જ્યારે પેલો, તાળી સહુ પાડે,
એકદમ તાળી સહુ પાડે—
તાળી સહુ પાડે રે, હસતા ખડખડ તે લાડે.

નર્મદાશંકર

૬૩

વિદુશક

હુ બની બનાવુ, રંગ ઉપજાવુ,
હસવુ લાવુ, ખડ ખડ ખડ,
બહુ ફરેબ લગાવુ, ક્રોધ જગાવુ,
આંસુ પડાવુ, દડ દડ દડ,

વળિ સહુને નચાવુ, તોબા કરાવુ,
બહુ વરસાવુ, ભય ભય ભય,
સહુ ખોડ છુપાવુ, બહુ જસ પાવુ,
સહુને અપાવુ, જય જય જય

નર્મદાશંકર

૬૪

ગામડીયો અને ઘડીયાળ

મનહર છંદ

ભૂપના ભવનમા સુતો ગમાર ગામડિયો,
ઘડીઆળ ઘોષ સુણી ભડકી ભાગે છે,

બૂમ સુણી બહુ લોકે કારણ પૂછ્યુ તો કહે,
છે તો ઘર ઠીક પણ બીક બહુ લાગે છે,

નક્કી ભૂત થાય મરી જાય આ ઘરમા,
આ ઘરમા ભાઇ ભારે ભૂતાવળ જાગે છે.

રાત અરધીક જ્યારે જાય દલપતરામ,
ઘાણાણાણ ઘણણણ ઘટડાઓ વાગે છે

કવિ દલપતરામ

૬૫

વીર લડવૈયો.

(મનહર ૭૬)

ધીરજ અનેરી ધરી, તૈયારી ઘણેરી કરી,
છાતી કસકશી, કેડબ ધણુય બાધીયુ,

હુંયે હુશિયાર થઇ, બાય બેય ઉંચી લઇ,
જીંદગી બચાવા મહાઘોર કામ સાધીયું.

આખ ઘણી ઘેરી બની, દિવસ દિસે રજનિ,
ચિત્તડુ ચમકી—છકી કૂદવાને મડિયુ,

ગણી ન મુંઝારી ભારી, કમકમી દબાવી સારી
વીર લડવૈયે, અહા ! પી લીધુ એરંડિયુ

સુન્દરી સુબોધ જુલાઇ ૧૯૦૯

૬૬

ઘેલી મુસાફર.

"અમે ઈડરીઆ ગઢ જીત્યા રે આનંદ ભલા"—એ રાગ

એક હતી મુસાફર ઘેલી રે, સૂણો સાહેલિયો,
તેની આગળ એક તપેલી રે, સૂણો સાહેલિયો ૧

ગઇ રાતની રાખી એઠી રે, સૂણો સાહેલિયો.
ઉઠી પરભાતે માંજવા બેઠી રે, સૂણો સાહેલિયો ૨

ઘણી રીતે ઘશી ઘશિ થાકી રે, સૂણો સાહેલિયો,
બહુ ડાઘ રહ્યા તોય બાકી રે, સૂણો સાહેલિયો ૩

પુરી રીસે તપેલી ઉપાડી રે, સૂણો સાહેલિયો,
સામી ભિંતની સાથે પછાડી રે, સૂણો સાહેલિયો ૪

લઇ પથરો તપેલીને કૂટી રે, સૂણો સાહેલિયો,
પડયા ફાંકા તપેલી તો ફૂટી રે, સૂણો સાહેલિયો ૫

થયા બપોર ભુખ તો લાગી રે, સૂણો સાહેલિયો,
પછી વાસણ માગવા લાગી રે, સૂણો સાહેલિયો ૬

એને વાસણ આપે ન કોઇ રે, સૂણો સાહેલિયો,
પછી રાગ તાણી ઘણી રોઇ રે, સૂણો સાહેલિયો ૭

તોય થ ન તપેલી તો સાજી રે, સૂણો સાહેલિયો,
હસે લોક ને તે મરે લાજી રે, સૂણો સાહેલિયો ૮

જેથી સ્વારથ આપણો જરિયે રે, સુણો સાહેલિયો
તેના ઉપર ક્રોધ ન કરિયે રે, સુણો સાહેલિયો ૯

લાત હૂઝતી ગાયની ખમિયે રે, સુણો સાહેલિયો.
તેને તજીએ તો દૂધ કયા જમિયે રે, સુણો સાહેલિયો ૧૦

કોઇની સાથે ટુંકારે લડીયે રે, સુણો સાહેલિયો,
એમાં આપણે હલકા પડિયે રે, સુણો સાહેલિયો ૧૧

સાખી ચાલે તે માણસ મોટું રે, સુણો સાહેલિયો,
દલે સાચું માનો નથી ખોટું રે, સુણો સાહેલિયો ૧૨

કવિ દલપતરામ

૬૭

ભણતરનાં ફળ.

મનહર છંદ

ભણતર ભણ્યા થકી ચિત્તમાં વિચાર પામે,
ચિતના વિચાર થકી બુદ્ધિબળ થાય છે.

બુદ્ધિબળ થકી કળા કુશળતા કોટિ વધે,
કળા કુશળતા થકી ઉદ્યોગ કરાય છે.

ઉદ્યોગ કર્યા થકી ધંધા અનેક ધારી શકે,
ધંધા થકી દેશ વિશે દોલત દેખાય છે

દેશની દોલત થકી દાખે દલપતરામ,
દેશની પ્રજાનું દેખો દુઃખ દૂર જાય છે ૧

કવિ દલપતરામ.

૬૮

વિદ્યા.

શાર્દૂલ વિક્રીડિત

વિદ્યાથી જન જ્ઞાન યત્ન કરિને, નિત્યે વધારો સહુ,
વિદ્યા જ્ઞાનથી થાય દેશી જનની ઉત્કર્ષતા રે બહુ,
સુવાસીત અમૂલ્ય ફુલ જગમા વિદ્યા દિસે છે ખરે,
નાના વિધ પ્રકારના સુખ દિયે, ને રોગ સર્વે હરે ૧

એ અજ્ઞાન તિમિર જે ચિત તણું, તેને સમૂળુ હણે,
વૃત્તિ ઉદ્ધત જાય ધોવાઈ બધી તેજસ્વિ હડુ બણે,
વિદ્યાવંત પુરૂષ કાર્ય સઘળા, વિચારી નિત્યે કરે.
સારૂ ને નરસુ સહુ પરખિને, જૂઠ્ઠુ ન દિલે ધરે ૨

* ' ' "

વિદ્યા વિહીન માનવી પશુ સમો, શુ ફેર બીજો કહુ.
પક્ષિને માનવી અરવને, માતા પિતા તો લહુ,
એનો પ્રેમ અનંત ને અચળ છે, સાચી સગીએ જગે,
આપે સુખ અપાર પ્રિયને, કોથી ન બીહે ડગે ૩

વિદ્યાને ગ્રહવા થકી દુખદ જે, વેહેમ તે નાસતા,
દેશો કૂપ પડેલ બા'ર નિસરે, ભાન દિદે દાખતા
વિદ્યા દે હઠ ધર્મની સમજને, જે, યોગ્યતા આપણી,
માટે મસ્ત બની મધુવચ ગ્રહો, સાચી જડી સુખની ૪

મધુવચરામ

૬૯

ક્રોધ વિશે

"નાથ કૈસે ગજકો બંધ છોડાયો" એ રાગ

કોઇ પર ક્રોધ ન કરશો કદાપિ,
અતિ ક્રોધ છે પૂરણ પાપી.
કોઇ પર ક્રોધ ન કરશો ટેક

ક્રોધ કુબોધ અધિક ઉપજાવે,
સદ્ય સુબોધને કાપી,
વહાલા માહી વિરોધ વધારે,
શોધ સમૂળ ઉથાપી કોઇ પર ૧

કૃત્ય અકૃત્ય કશુ ન વિચારે,
જ્યારે રહે રીસ વ્યાપી,
મુખનુ વચન ફરી મુખમા ન પેસે,
છાપ પટોળે છાપી કોઇ પર ૨

આપની સઘળીએ વિસારિ સુમતિયો,
ક્રોધે કુમતિ જેને આપી,
નહીં કરવાના કામ કરી નર,
રોયા છે વનમા વિલાપી કોઇ પર ૩

ક્રોધ કરી ફરી ફરી પસતાયા,
　　　　જે હુતા પ્રૌઢ પ્રતાપી,
દલપતરામ કહે દુનિયામા
　　　　ખ્યાત છે વાત અદ્યાપિ. ક્રોઈ પર ૪

કવિ દલપતરામ

૭૦

સત્ય વિષે.

(" જાદુગારો ધુતારો કહ્યુ કરી ગયો રે ' એ રાગ)

ચિતે ધારી વિચારીને ઉચારી જુઓ રે,
સત્ય કેવુ છે સુખકારી જુઓ, ચિતે ટેક,
સત્ય ઉચારે તે સુખ ધારે,
હારે ન વિચારે તેની સ્થીતિ તો નઠારી,
　　　　જુઓ રે, સત્ય. ૧

સત્યની વાણી સઘળે પ્રમાણી
હારે ઉર આણી વખાણી નરનારી,
　　　　જુઓ રે, સત્ય ૨

સત્ય તજાય તો જશ ટળી જાય છે,
હારે ખાય ખત્તા અને થાય છે ખુવારી,
　　　　જુઓ રે, સત્ય ૩

સત્ય આધારે ધનને વધારે,
હાંરે વડા વિદ્વાન વિવેકી વહેપારી,
જુઓ રે, સત્ય ૪

સત્ય ન બોલે તે ખર તોલે,
હારે સત્ય બોલે તે તો લે શોભા સારી.
જુઓ રે, સત્ય. ૫

પરમ પિતાજી સત્યથી રાજી,
હારે પૂરા પાજી રહે રાજી સત્ય હારી,
જુઓ રે, સત્ય ૬

પરમ ધરમ પણ સત્ય પ્રમાણો,
હારે બોલી જાણો ફિર આણો સ્વર્ગ બારી,
જુઓ રે, સત્ય ૭

દલપતરામે કહ્યુ શુભ કામે
હારે સર્વ ઠામે સદા સત્ય સભારી,
જુઓ રે, સત્ય. ૮

કવિ દલપતરામ

૭૧

સ્વદેશાભિમાન

ઉપેન્દ્રવજ્રા વૃત્ત

મળી રહે છે ખગ એક માળે,
કરે સહુ સંપ જ કષ્ટ કાળે,
તમે બધા તેમ જ પક્ષ તાણો,
અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો—૧

કહું કથા શી મધમાખિ કેરી,
ઘરો બનાવે મળિને ઘણેરી,
વિચારીને વાત તમે વખાણો,
અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો—૨

* * * *

સ્વદેશનુ સર્વ પ્રકાર સારૂ,
તમે કરો તે ગણિને તમારૂ,
જરૂર એમા જન ધર્મ જાણો,
અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો—૩

પડે કદી સંકટ એક માથે,
મજો તમે હિંમત તેહ સાથે,
વટાઈ જાવુ કદિ તે વટાણો,
અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો,—૪

* * * *

પિપીલિકા સંપ કદી કરેછે,
મહા અહિનો પણ પ્રાણ લે છે,
ભલે અહિ હોય બળે ભરાણો,
અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો.—૫

કરો બને તેમ ઉપાય કોટી,
તજો અરિશ્યા ઉરમાથી ખોટી,
કુસંપથી અર્થ નથી સધાણો,
અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો.—૬

* * * *

કવિ દલપતરામ.

૭૨

ધર્મ

સત્ય સનાતન ધર્મ ગ્રહીને,
સત્ય પથે જવુ શાન્તિ લહીને

ધર્મ ગયો તો સાધ્ય જવાનુ,
શાન્ત કદી ઉર ના જ થવાનુ.
ધર્મ ગયો તો સર્વ ગયું રે,
જીવન વ્યર્થ જગે ધરવું એ !

ધર્મથી સાખ્યઃ સુધર્મથી શાન્તિઃ
ધર્મ ગતિ જ સદા હિતકારી

* * * *

ધર્મજ વિશ્વ તણુ અવલમ્બન.
ધર્મ પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિનુ સાધન.

થાય પ્રસન્ન સુધર્મથી ઇશ્વર
ધર્મ પ્રભુ. જનનો પરમેશ્વર,
દે બલ ધર્મનું, દે બલ ધર્મનુ,
ઓ પ્રભુ ! એજ ફરી ફરી માગુ

જ્ઞાનસુધા ડિસેમ્બર ૧૯૦૮

૭૩

સંતોષ વિષે.

(ભુજંગી છંદ)

બધા દોષ ને રોષ સંતોષ બાળે,
તથા સુખ દે દેહના દુખ ટાળે,
નકી તાપ તૃષ્ણા તણો તે નઠારો,
સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો ૧

જડી જાગ સંતોષની ખાણ જેને,
ત્રિલોકી તણુ તો મળ્યુ રાજ તેને,
ખરે ખાત લાગે બિજો સ્વાદ ખારો,
સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો. ૨

* * * *

રળો ને ખપો ખૂબ ઉદ્યોગ રાખી,
સજો સૂખ સંતોષનો સ્વાદ ચાખી,
કદી દીનતા તો ન આપે ઉચારો,
સદા સર્વથી શ્રેષ્ઠ સંતોષ સારો ૩

દુખી હોય પોતાથકી કોઇ પ્રાણી,
જુઓ એ થકી આપ શ્રીમંત જાણી,
પ્રભુનો પુરો પાડ ધીરેથી ધારો,
સદા સર્વ શ્રેષ્ઠ સંતોષ સારો ૪

હતો એક જોડા વિના રાંક જેવો,
વિના પાવ તેણે દિઠો એક તેવો,
કહ્યુ આ થકી તો ભલો જન્મ મારો,
સદા સર્વથી શ્રેષ્ઠ સંતોષ સારો ૫

* *

વસે જો થઈ શુદ્ધ સંતોષવાળો,
મટે માનવી ઇદ્રનો ઓશિયાળો,
નહિ કોઇની તે તમા રાખનારો,
સદા સર્વથી શ્રેષ્ઠ સંતોષ સારો ૬

કવિ દલપતરામ.

૭૪

જાતે કરિયે કામ.

જાતે કરિયે કામ
તો બનિયે બળવત તમામ,
જાતે કરિયે કામ
તો ભોગવિયે સુખ તમામ,
જાતે કરિયે કામ
તો દુ:ખ ટાળિયે તમામ,
જાતે કરિયે કામ
તો વ્હાલા થઇએ તમામ,
જાતે કરિયે કામ
તો સૌને દઇએ આરામ

લલિત

૭૫

કામણગારા કામ

એ તો એક ધર્મને કામ
સગે સદાય સ્હાય તમામ,
એ તો એક પુણ્યને કામ
હસંત મ્હોયે મળે તમામ,

એ તો એક રાજ્યને કામ
            હિત ચિંતનમાં લીન તમામ,
એ તો એક હેતને કામ
            ગાતા ઘૂમતાં હોય તમામ.
એ તો એક પ્રભુને કામ
            કામણગારા અહો ! તમામ

લલિત

૭૬

પળ.

કુંડળિયા

જાતી પળ પટપટ વળી, મિનીટ ચાલી જાય,
ઘડી-કલાકો-પ્હોરને, રાત્ર દિવસ વહી જાય,
રાત્ર દિવસ વહી જાય, જાય મહિનાને વરસો,
ગયો ન આવે કાળ, હોય સારો યા નરસો,
કરવાનું તે કરો, હોમ રાખી દિન રાતી,
પળ પળ કરતા અરે ! જીંદગી ચાલી જાતી ૧

નરમણિ

૭૭

દેશમાં સંપ કરો

ગરબી

દેશમા સંપ કરો, સંપ કરો,
દીલે દેખી કુસંપથી ડરો રે, દેશમા૦ ટેક

હારે જે કોઇ સંપ તજીને સુખ માગે,
તેના સૂતેલા શત્રુ જાગે રે, દેશમા સંપ૦—૧

હારે તજિ સંપ લડાલડી આવે,
તેમા તુર્ત ત્રીજાને ફાવે રે, દેશમા સંપ૦—૨

હારે જે કોઇ વીઘા જમીન સારૂ લડતા,
રાજ્ય ખોઇને રહ્યા હવે રડતા રે, દેશમા સંપ૦—૩

હારે હજી હઇડે વિચારી નહીં જોશો,
ખરે બાત છે હાથમા તે ખોશો રે; દેશમા સંપ૦—૪

હારે તમે ટંટા ધરમના ટાળો,
જેજે પ્યારો લાગે તે ધર્મ પાળો રે, દેશમ સંપ૦—૫

હારે છળ દગા કપટ દો છોડી,
આખા દેશની થઈ આબરૂ થોડી રે, દેશમા સંપ૦—૬

હારે કરી સંપ કાંઈ હુન્નર હલાવો,
ફરી દેશની વખત ફેરવાવો રે, દેશમા સંપ૦—૭

હાંરે કોઈનું સારૂં દેખીને શીદ દાઝો,
તેને બુડાડી મારવા ન બાઝો રે, દેશમા સ ૫૦—૮

હારે વાચો દલપતરામની વાણી,
પક્ષપાત વિના સત્ય પ્રમાણી રે દેશમા સ ૫૦—૯

કવિ દલપતરામ

૭૮

જાત તેવી ભાત

દોહરા

રાજ મળ્યુ તો શુ થયુ, કરજો વિચાર કોય,
જાણે નીતિ રાજની, રાજબીજ જો હોય ૧

તજી અયોધ્યા અવધપતિ, વીચરતા વનવાસ,
પુર બહાર મળિ સા પ્રજા, અ તર થઇ ઉદાસ. ૨

કર જોડી જન સૌ કહે, કોણ અમારો રાય.
પાળનાર નિશ્ચે કરી, વળતી થાઓ વિદાય ૩

ત્યા બાળક રમતા હતા, જૂદી જૂદી જાત,
એકે એકે તેહને, રામે પૂછી વાત. ૪

તુજને સોપુ રાજ તો, કેમ કરે તુ રાજ.
સુણિ બોલ્યા પ્રત્યેક તે, અહી લખુ છુ આજ ૫

હજામ બોલ્યો.

મનહર છંદ

સોનાનો સજાયો ને શલાડીએ સોનાની કરૂ.
ચાંદીનો તો ચીપિયો કરાવીને વતા કરૂ,
નરેણીએ લટકાવું લૂમખા હીરા મોતીના,
ખોટુ નહિ વચન આ કહુ હુ ખરેખરૂ,
કાતર ને કાશકો કરાવું ઉંચા કુંદનનો,
કોથળી તો કીનખાબની વિશેષ વાપરૂ,
મળે રાજ ગાદી તો આ ખાદીનો રૂમાલ ખોઇ,
ઉમદા એકાદી સાલ પાથરણે પાથરૂ ૬

નટ બોલ્યો.

કુકડા ને કુતરા ભલા ભલા ભેળા કરિયે,
પાડા ને ગધાડા પણ પાર વિના પાળીએ,
નાચીએ ને કુદીએ ન રાખીએ લગાર લાજ.
ગોઠમા ને ગમતમા દિન રાત ગાળીએ,
ઉંચી આંખો રાખી રોજ ચાલીએ ચોટામા ચાહી,
નિચા નેણ કરી શીદ ભૂમિ ભણી ભાળીએ,
મળે રાજ પાટ તો ઉચાટ ચિત્તના તજીને,
છરા મુકી છાંડી, છતે રૂપૈઆ ઉછાળીએ ૭

વણિક બોલ્યો

દરબાર ખાતે દેશો દેશમા દુકાનો કરી,
સ પડાવીએ વિશેષ નાણુ તો સરાફીએ,
ચાલે નહિ તેટલા જ રાખીએ ચાકરીઆત,
લગાર લગાર તો પગાર સૌના કાપીએ,
કવિ ગુણી પ ડિત કે આવે કોઈ આશા ધરી,
કોઈને કદાપિ એકે દમડી ન આપીએ,
મળે મને રાજ તો હુ કાજ એવુ મોટુ કરૂ,
થાપણુ કરોડ બે કરોડ કરી થાપીએ. ૮

બ્રાહ્મણ બોલ્યો.

બ્રાહ્મણ કહે જો ભલા ભાગ્યથી હુ ભૂપ થાઉ
મેનામા બેશીને રોજ જાઉ ભિક્ષા માગવા,
મોટા મોટા વરા કરી હુજ વખણાઉ અને,
બ્રાહ્મણ બીજાના અભિમાન લાગુ ભાગવા,
વાડીયોમા તૂબડાના વેલા વવરાવુ અને,
દરભના પૂળા તો અનેક રાખુ આગવા,
આવે શત્રુ ભોજ તેને આપુ હુ આશીરવાદ,
બ્રાહ્મણ જાણીને તે તો લાગે પગે લાગવા ૯

૭૮

દોહરા

સર્વજને સુણિને કર્યો, મન નિશ્ચય મજબૂત,
રાજબીજ જે હોય તે, રાજય જોગ્ય રજપૂત. ૧૦

કવિ દલપતરામ

૭૯

ભિખારી

(અનુષ્ટુપ)

ખેડુતના બાળકો ન્હાના, તાપે છે તાપણી કને,
લાંબી રાત શિયાળાની, ટૂંકી વાત થકી કરે

(લાવણી)

નિર્દોષ ગમત ગપ્પાની ધૂનમાં પ્હોર સહજ વહી જાતા,
તાપણી કેરા તાપથી થાતા, ગાલ બાળના રાતા

(ભૂજંગી)

ધીમેથી તહીં બારણું કોક ઠોકે,
અને બાળકો કાન આતુર દે છે;

ધીમે ધ્રુજતે, આર્ત શબ્દે બિચારો,
વિનતિ કરે કોક વિશ્રાન્તિ કાજે.

"વહે શીત વાયુ કરી સૂસવાટ
પડે વૃષ્ટિ સાથે કરાઓ અપાર
ગિરિ એક સ્હામો, બિચારા પહાડી
અરે બાપુ! કહો કેમ હું જાઉં ચાલી?
"થયા તેજ હીણા વયે નેત્ર-દીવા,
નહીં રાત્રિયે માર્ગ શોધી શકાય
અને ચીથરેહાલ જે વસ્ત્ર મ્હારા
અરે વાયુના ક્રોધ સ્હામે નકામા"
"નથી શક્તિ, બાપુ! જુઓ ચર્ણ ધ્રુજે,
થયા ગાત્ર મ્હારા વયે છેક ઢીલા,
નથી નાડીમા લોહીનુ એક ટીપું,
અને કાળજુ વેદનાથી ચૂ થાય
"ઉઘાડો તમે બારણું થ દયાળુ.
અને બાપલા! આશરો આજ આપો
નથી કાલ મારે હવે બાપુ જોવી
મને મૃત્યુની પાખ લાગે નજીક"

(વસ ત તિલકા)

વ્યાપી દયા સહુ ફરે ચટ ખેડુ દોડયો,
આવો ભલે, કહી જ તાપણી પાસ આણ્યો

કાંપે બધું શરીર ટહાડથી બાપડાનું
ને શ્યામ વર્ણ મુખ દુઃખ થકી થયું છે

ટોળે મળ્યાં સઉ શિશુ અતિથિ સમીપ
ઠીજી ગયેલ કરને ઘસી હુંફ આપી,
ને વૃદ્ધ ડોશી ઝટ ઉઠી ગઈ રસોડે
તૈયાર કીધી શ્રમ હારક રાબ તાજી

પ્રીતિ થકી શિથિલ જીવ ફરી પ્રમોદ્યો
ધીરે રહી કરચલી વત ગાલથી ત્યાં—
ચાલ્યું વહી નયનથી જળ બોર બોર
આભાર જે અકથ અંતરનો ગણાવે

તે જોઈ ગોષ્ટિ સહુ બાળ તણી વિરામી,
નિઃશ્વાસ દીર્ઘ ઉર ઉરથી આવીયા ત્યાં,
ને શોક સાથ કૈં હર્ષનું સ્વપ્ન દિવ્ય
લાગ્યું તથાપિ નહિ કારણ કોઈ જાણે

નર્મદાશંકર બાળાશંકર

૮૦

અજ-શિશુ.

ઉધોર છંદ

પેલુ બકરી કેરૂ બાળ,
વિખુટુ માડીથી આ કાળ,
ઉભુ ઉચ્ચ ગિરિને શૃંગ,
કોઈ નાહિ એની સંગ ૧

ઉજળુ બરફ સમ સોહાય,
પાછળ શિલા શ્યામ જણાય,
કરતું કરૂણ રવ કંઈ મંદ,
વિસરી સહજ નિજ આનંદ ૨

પડઘા થાય ગિરિની માંહ્ય,
સુણી તે ભુલ માંહી ભમાય,
જાણે બોલી મોરી માય,
દેખે નહિ અધિક અકળાય ૩

કરતુ અધિક ઉંચો નાદ,
ધરતુ માડી કેરી યાદ,
ચોગમ બાળ જોતુ જાય,
વાંકી ધવળ ડોક સુહાય ૪

નીચે ગાઢ ઝાડી ઘોર,
માંહી સાવજોનો શોર.
સુણીને બાળ શુ ગભરાય !
ક્યાંથી માડી સોડ ભરાય ?

"ધીરજ ધર તુ વા'લા બાળ !
આ હુ આવુ છુ તત્કાળ"
બોલી એમ મે તે વેળ,
ટેકરી ટોચ પર જઈ સે'લ, ૬

લીધુ ગોદમા અજબાળ,
ચુંબન કીધલા દશ વાર.
ઉતરી કઠણ પર્વત વાટ,
મૂક્યુ બાળ જ્યા હતી માત, ૭

લાગ્યુ ધાવવા તત્કાળ
મારુ મીઠુ અજનુ બાળ
ને જો ! નદીમા અજશાવ
ધાવે માતને ધરી ભાવ ! ૮

થાતા તૃપ્ત છૂટ્યુ એહ,
શોભી અધિક ઉજળી દેહ.
નાચ્યુ શિશુ ધરી ઉછરંગ,
નાચ્યુ હૃદય મુજ તે સંગ ૯

નરસિંહરાવ

૮૧

શ્રવણ.

(ઓખા હરણની ઢાળ)

ગંગા તીરે સુંદર ગામ,
રહેતા બ્રાહ્મણ ધર્મના ધામ.
સત્ય શીલ દયાને દાન,
નીતિ ભક્તિમાં પૂર્ણ તમામ
શ્રવણ નામે તેમાં એક,
માતપિતા છે બુઢા છેક,
ઢીલાં ગાત્ર ને અંગ અપંગ,
બંને આંખે બંને અંધ
શ્રવણ માતપિતાનો ભક્ત,
રહેતો સેવામાં સર્વથા રક્ત.
બોલ્યા પહેલાં ઉપાડે બોલ,
તોલ પ્રભુ સમ ગણતો અમોલ
ધન કાંઈ ન હોતું પુત્રની પાસ,
પણ દિલમાં તીરથની આશ.
ઇચ્છા પુત્રે તેઓ તણી જાણી,
કરવું કેમ સૂઝે નહિ કાંઈ,

પાણી લાવતો કાવડ કરી,
યુક્તિ એક તે પરથી જડી,
કરી કાવડ એક મજબૂત,
બને પાસે તે પૂરી સાબૂત
એકે મા અને બીજે બાપ,
બને પાસ બેસાર્યાં આપ,
માને બાપના કોડ જ પૂરવા,
થયો તત્પર, નીકળ્યો ફરવા.
ઇચ્છા માબાપની પૂરી કીધી,
પિતૃ ભક્તમા પહેલ જ લીધી,
થયુ જાણીતુ શ્રવણ નામ,
હોજો એવા પુત્રો ઠામ ઠામ

(મળેલુ)

૮૨

પિતૃ ભક્ત

૧

અનુષ્ટુપ

ઇટાલી દેશ છે એક, ન્યારો તે મશહુર છે,
ઘણા વર્ષો પહેલા ત્યા, રોમ રાજ્ય હતુ જૂનુ,
શૂરા જ્ઞાની કળાવાન, બધી વાતે હતા પૂરા,
રોમનો રોમના લોકો, આર્યો જેવા થઈ ગયા.

૨

જ્વાળામુખી પહાડો ત્યા, એક એ બહુ ત્રાસદા,
ફૂટે ફાટે ઝરે આગ, લાવા પ્રેરે સહુ દિશા

૩

ડુ ગરો મધ્યમા પોલો, હોયે કાણુ આણી પરે,
નીકળે ધૂમ્ર ગોટા ને, તે સાથે ભડકા સરે,
પેટાળામા કડાકા ને, ભડાકા બુબ થાય છે,
ને પછી બહુ જોરેથી, કાણામાંથી રસો વહે
તાતા તેલ થકી ઊના, નીકળે રસના ઝરા,
ટાળી બાળી કરે નાશ, જયા ત્યાં તે રસ જઇ પડે
આવા ડુ ગરાઓને, જ્વાળામુખી કહે બધા,
ઉનો ને ઉકળતો જે, રસ લાવા કરી કહે

૪

શાર્દૂલ વિક્રીડિત

આવો એક પહાડ ફાટી નીકળ્યો,
જવાળા સરે આગની,
લાવા ચોદિશ ધોધબધ વહતો,
બાળે પ્રજાળે બધુ
નાનુ ગામડુ એક તેની નજીકે,
વર્ષો થયા ત્યા હતુ,

જ્વાળામુખીથી જાણીતુ બહુ હતું,
ત્રાસો કંઈ કં સહ્યા.
આપે ત્રાસ અધિક આ વખત કં,
ચિન્હો હતા એ સમા,
જાણી ચેતી જ નાશ ભાગ સઘળા.
લોકો કરી ત્યા રહ્યા
લીધા વસ્ત્ર ઝવેર જે બહુમૂલા,
લીધા ઘરેણા બધા,
નાસે લોક લઈ લઇ સહુ પુજી,
આશા બધુ રક્ષવા

૫

અનુષ્ટુપ

ધર એક હતુ સાદુ, નાનુ સુદર શોભતુ,
તે માહેથી ધસ્યો એક, જુવાન લઇ બે જીવો.
માત ને તાત તો તેના, આજારી ને વયોવૃદ્ધ,
આય ન્હોતી ચાલવાની, તેમનામા કઇ રહી.
તેથી પેલા જુવાને તો, બેસાર્યાં બાધ ઉપરે,
ભાર બોજ ગણ્યો નાંહિં, નાઠો જયાહીં નસાય ત્યાં.
હતો પૈસો કંઈ પુંજી, લેશ ના કઇ કાળજી,
તેણે જરી કીધી તેની, ઉગારી પુજી ઉત્તમ.

૬

વસંત તિલકા

લોકો બધા ધન કહી કરતા પુકાર,
જોઇ રહ્યા અજબ એ નરના વિચાર,
શાબાશ છે ! જગ કહે તુજ પિતૃભક્તિ !
શાબાશ છે ! અમર તારી રહોજ કીર્તિ !

(મળેલું)

૮૩

માખી બોલી મુખ થકી

દોહરા

માખી બોલી મુખ થકી, પ્યારા બચ્ચા પાસ,
જઇ આવું હું જયાં સુધી, ઉડીશ મા આકાશ–૧
ઉકળે છે કીનામણો, જે તેં પાસે જાય,
ચક્કર ફરતાં ચોટ તો, જીવનું જોખમ થાય.–૨
એમ કહી એ તો ગઈ, બચ્ચું બુદ્ધિ બાળ,
દિલમાં ડાહપણ ડોળવા, તે લાગ્યું તત્કાળ–૩
ઘરડાં તો વાતો ઘણી, કરે વધારી વહેમ,
ઉડી ફરતાં આટલે, કહો મરીશ હું કેમ–૪
એમ કહી ઉડી ગયું પહોંચ્યું પાસો પાસ,
અજાણે એમાં પડ્યું, વળતી થયું વિનાશ–૫

બોલ્યુ મરતા બોલ તે, જે ચાલે આ ચાલ,
માને નહિ માબાપનુ, તો તેના આ હાલ—૬

કવિ દલપતરામ

૮૪

ઉંદરજીની છેલાઇ

(દોહરા)

૧

ઉંદરજીએ બાંધી પાઘ, ચશ્મા બેશ ચડાવ્યાં નાક,
ચીં ચી કરતા નીસર્યો બહાર, જાણે શૂરા છે સરદાર
હાથે સોટી લીધી એક, મારી ભાઇને પાચ દશેક,
માએ ઠપકો દીધો ખૂબ, કુકુડભાઈ તુ દરમા ઘૂસ
આ શા ડોળ અને ડમાક, છકીશ તો નહિ થાએ લાભ,
ઉંદરજી તો માને નહિ, દરમા તે તો જાએ નહિ,
માએ બાપે સાએ ખૂબ, બોલાવ્યા પણ સોને ચૂપ.
નાકે ચશ્મા શિરે પાઘ, હાથમા સોટી ડોળ ડમાક.
ચીં ચીં કરતા ફેરા ફરે, કોઇનુ કાંઇ નવ કાને ધરે

૨

એવે આવ્યા બીલ્લી બાઈ, ઉંદરજીની જુઓ છેલાઇ!
સોટી ફેંકી દોડયા જાય, ચશ્મા ફુટયા વાગ્યા પાય

દોડે દોડે ત્યા તો પાઘ, પડી ગઈ, અટવાયે પાગ,
ફાફા ફાફા મારે બહુ, (પણ) પાઘના આટા કેદી કરે.
અરે બિચારા! હવે શુ કરે? બીલ્લી બાઇનો પ જો પડો!
પહેલા પ જો ને પછી દાત, બીલ્લીને રહે શાની ભ્રાત?
ઉદરજી! મારા ઉદર ભાઈ? કયારે કરશો હવે છેલાઇ?

(મળેલુ.)

૮૫
પ્રહલાદનો નિશ્ચય

રાગ કલ્યાણ

મુને વહાલુ વહાલુ વહાલું દાદા, રામજીનુ નામ,
મારે અવર વિદ્યાતાણુ, નથી કાઇ કામ,
મુને વહાલું વહાલુ વહાલુ દાદા રામજીનુ નામ—ટેક

જુવો રે પિતાજી, આણી મુજ પર પ્રીત,
મારી પાટીમા લખાવો, રૂડા ગોવિદજીના ગીત મુને૦

મારે મન માધવ, કૃષ્ણ મુકુદ મોરાર,
ભજુ મધુસૂદન, કેશવ આપે કિરતાર મુને૦

મારે દામોદર, અવિનાશી રે અનત,
મારે ભજવો છે, ભક્તવત્સલ ભગવત મુને૦

મારે શ્રીવર સુદર વરજો સુદાત,
મારે નારાયણ, પ્રભુ નિર્ગુણ નાથ. મુને૦

મારે પુરૂષોત્તમ, પરિબ્રહ્મ વસુદેવ;
મુખ ભૂધર ભજવાની પડી બહુ ટેવ મુને૦

હું તો હ્રદે માંહે લખી રાખુ રામ ગોવિંદ,
વળી તન મન ધન, મારે સચ્ચિદાનંદ મુને૦

મારા વદનમા, વસ્યો વિઠ્ઠલ વિશાળ,
તેણે વિસરતો નથી, હુને મદન ગોપાળ, મુને૦

મારે શ્રવણે શ્રી રામનુ ગાન,
મારે રામજીનુ સ્મરણ, રામજીનુ ધ્યાન મુને૦

મારે વિષ્ણુનુ વદન સેવન શ્રી રામ,
મારે ધર્મને કર્મ, તે સાચો સુંદર શ્યામ. મુને૦

હું તો સદાને સર્વદા, શ્રી હરિ કેરે શરણ,
કીધુ આપ સમર્પણ, પ્રભુજીને ચરણ મુને૦

મારે ધરણીધર પર, દઢ થયો વિશ્વાસ,
હુ તો જન્મ જન્મ થકી, દેવ કેરો દાસ મુને૦

મારૂ જગતમા જિહા, લાગી કલેવર ક્ષેમ,
મારે તપ તીરથ પર, લાગ્યો પૂરણ પ્રેમ. મુને૦

મારે નિર્ધનનુ ધન, છે સારંગપાણ,
મારા મંદિરમા જોતે જડી, મોતીડાની ખાણ. મુને૦

હું તો મૂકૂ નહિ મુખથી, વિષ્ણુનાં વખાણ;
હુ તો પુરે પ્રેમે ભજન, કરૂ પુરૂષ પુરાણ. મુને૦

હુ તો વિદ્યા તણુ તત્ત્વ તપાસુ રૂડી રીત,
ચારે વેદ વલોણામા, વિષ્ણુ નવનીત મુને૦

એ ઉડા ભવસાગરમા, પ્રભુ નામ છે નાવ,
નાવે માનવી દેહ વિના, એઠા કેરો દાવ. મુને૦

એવા જગજીવન, ત્રિભુવન પ્રાણ,
કોણ સિ ધુ માહે કુદી પડે, મેલી મોટા વહાણ? મુને૦

પૂર્વ છાયા

મેલી મોટા વહાણ રે, સાગરમા શાને પડો,
ભવ જળ તરવા પાર રે, રામ નામ નાવે ચડો.

કાળીદાસ

૮૫
નાગ દમણ

વળી વિવેકે કરી વખાણુ,
પ્રભુએ પ્રાક્રમ કીધ,
હાથ થકી હળવે હરજીએ,
દડો દોડાવી દીધ,
દડો દોડાવી દીધ તે દડિયો,
જલ કાલદી દ્રોહમાં પડિયો,

ઇચ્છા ઓળખિ સહુ અકળાણુ,
વળી વિવેકે કરી વખાણું.

પાછળ થકી પધાર્યાં પોતે,
પાણીમાં કરી પ્રવેશ,

નાગણના ગણ નયણે નરખી,
કરતી ઘણો ક્લેશ.

કરતી ઘણો ક્લેશ કળકળતી,
ગદ્દગદ્દ કંઠે થઇ ગળગળતી,

મોહ પામી મુખ સુખમાં જોને,
પાછળ થકી પધાર્યા પોતે.

કોમળ કમળ કુસુમ છે કાયા,
સર્વાંગે સુકુમાર;

કયમ આવ્યો કહે કેનો કુવર,
નામ દેને નિર્ધાર,

નામ દેને નિર્ધાર તે મુખે,
મૃત્યુ માગિ લીધુ શે દુઃખે;

માત તાતે ઉતારી માયા,
કોમળ કમળ કુસુમ છે કાયા.

કૃષ્ણ—નાગણી નીર ભરો કા નેણે,
નિશ્ચે કહુ છું નામ,
કહાન કુવર હું નહિ જ કેરો,
ગોકુળ મારૂં ગામ;
ગોકુળ મારૂ ગામ તે ગમતું,
દુષ્ટ દુર્મતિ કોય નથી દમતુ;
નિર્વિષ નીર કરવુ કહું વેણે,
નાગણિ નીર ભરો કા નેણે.

નાગણી—વપુ ચિત્તને વચે વિચારે,
વદને વદને વાત;
સુણશે સર્પ તો દર્પ ઉતારશે,
કરશે કાળી ઘાત,
કરશે કાળી ઘાત તે તારી,
માટે માન શીખામણ મારી;
પ્રથમ કહુ પરિણામ પ્રચારી,
વપુ ચિત્તને વચે વિચારી.

કૃષ્ણ—કાળનો કાળ હુ કહાન કહેવાઉ,
નાગણિ નિશ્ચે જાણ;

નાક ચિરીને નાથ લૈ ઘાલુ,
ઝાલુ હાથ નિરવાણ,

ઝાલુ હાથ નિરવાણ ઝડપથી,
અહિં આવ્યો છુ એ જ અડપથી,

કમળ કંસને કાજ લેઇ જાઉ,
કાળનો કાળ હુ કહાન કહેવાઊં.

કવિ—વિષમ વેણ લાગ્યા વિષધરને,
કારમો કીધો ક્રોધ.

બળ કરી બળબધુને બાઝયો,
વાધ્યો ઘણો વિરોધ,

વાધ્યો ઘણો વિરોધ તે વળગ્યો,
અંગથી અહિ ન થાય અળગો

સહજ ક્રીડા સરખુ શ્રીવરને,
વિષમ વેણ વાગ્યા વિષધરને.

પ્રભુએ પ્રૌઢ સ્વરૂપ ધરીને,
એવું વધાર્યું આપ,

કંધ ફુટે પણ બંધ ન છુટે,
સંધથી તૂટે સાપ,

સંધથી તૂટે સાપ સંકળાણો,
આરતથી અહિપતિ અકળાણો;

ઉભી નાગણિ નમન કરીને,
પ્રભુએ પ્રૌઢ સ્વરૂપ ધરીને.

નાક ચિરીને નાથ લેઈ ઘાલી,
નાચે નંદ કુમાર;

નંદને મન આનદ થયો નરખી,
હરખી જશોદા નાર;

હરખી જશોદા નાર મળતા,
ગોપમા થયો સતોષ સાભળતાં;

ચોદશથી સહુ આવ્યુ ચાલી,
નાક ચિરીને નાથ લેઇ ઘાલી

રેવાશકર.

૮૭

ધ્રુવ અને નારદ ઋષિ.

નારદ—નારદ કહે શીદ જાઓ છો,
શુ છે તમારે કામ,

કોણુ તમારાં માતપિતા,
શું છે તમારૂં નામ,

ધ્રુવ—મારૂં નામ છે ધ્રુવ નિર્ધાર,
મારા પિતાને બે છે નાર.

રાવ રાણા બેઠા સઉ રંગ,
ઉત્તમને તેડયો ઉછંગ.
જે જે વૈકુંઠરાય.

ઉછંગે બેસવા હુ ગયો મારી,
ખાંત હૈયાની ખોલી,
દૃષ્ટિએ મુજને દીઠો ત્યારે,
અપર મા એમ બોલિ;
અપર કહે અભાગણી કેરા,
જો સુખ વાંછો વન જાઓ વેલા,
ફરી જનમ લે મારે પેટ,
તો તને રાજ અપાવીશ નેટ- જે જે૦.

નેટ નારદ કેમ ભોગવુ,
એનુ આપ્યું ષન;
સભા સઘળી દેખતાં,
મને કહ્યા કઠણ વચન,
કઠણ વચન તે કેમ વિસરે,
લોઢા સમ હોય તો નીસરે,

ખડગ તણો તો સહિયે ઘાય,
પણ એ બોલ સહ્યા નવ જાય-જે જે૦

નારદ—જા રે ઘેલા અત્યારથી
તે તુ એવડો શો ધરે કાળ,

માન કુમાન શું તારે,
તુ તો પાચ વર્ષનુ બાળ,

બાળકને મા ધરવા બોલ,
બાગ્મા પીઆને કરો કલ્લોલ,

અપર માના એવા હેત,
વિસારીને વાળો ચેત-જે જે૦

ધ્રુવ—ચિત્ત ન કઇ પેર વાળિયે મને.
બોલાવ્યો નહિં બાપ,

કશાયમા લેખ્યો નહિ હુને,
ઉકળુ છુ તે તાપ,

નારદ—તાપ કુવર નહિ આણીએ રતિ,
સુખ દુખનુ કોઇ સરિગત નથી;

હરિયે નિર્મ્યુ તેમ જ હોય,
કર્યા કર્મ છોડાવે નહિ કોય-જે જે૦

કો કાળે વૃદ્ધિ હાણુ છે તેનો,
ન ધરો હર્ખને શોખ;
અણુચિંતવ્યુ જે આવી મળે,
તેનો ધર સતોષ,
સતોષિ કુવર ઘેર પધારો,
અપર માના બોલ વિસારો,
આવ કુવર તારા બાપને કહુ,
રાજ અપાવું ને માને સહુ—જે જે૦

ધ્રુવ—સભામા શુ દેખાડિયે.
આકોમા વળિ નાક,
સભામા જ્યારે શોભશુ,
મન પુરશે અભિલાખ,
લાખ લાખેણો, કરશે હરિ,
ત્યારે મદિર આવીશ ફરી,
તપ કરતા જો હરિ નહિ મળે,
તો પ્રાણ તજિશ બહુ બળે—જે જે૦

કાલિદાસ

૯૮

વિદ્યાર્થીનો ઉર્મિ.

વિદ્યાર્થીની ઉર્મિ ન હોય અન્ય,
વિદ્યાની પ્રાપ્તિ ઉર એ ઉમગ !

વિદ્યાર્થીનું ચિત્ત ન અન્ય યાચે,
વિદ્યા જ વિદ્યાર્થી સદાય વાંચ્છે !

વિદ્યાની સેવા મુજ ચિત્ત ચાહે,
આયુ બધુ અર્પવું એ જ રાહે !

સ્હેલી ન પ્રાપ્તિ, પણ પ્રિય તોયે
પ્રયત્ન પ્રાપ્ત્યર્થ, સદા કરૂં એ !

વિદ્યાથી અન્ધાર વિલુપ્ત થાય,
વિદ્યાથી વૃદ્ધિ જ વિભાની થાય,

વિદ્યાથી હૈયુ હરખે ભરાય,
વિદ્યાથી સંતોષ સુખે પમાય !

વિદ્યા થકી ઐક્ય ઉરે રચાય-
સંસાર સતાપ બધા કપાય !

વિદ્યા થકી વિઘ્ન બધાં વિલાય,
શાન્તિ અનેરી ઉરમા સ્થપાય !

વિદ્યા થકી ગૂઢ પમાય જ્ઞાન,
સદા ગવાતાં ઉર શાન્તિ ગાન !

રચાય વિદ્યા થકી એક તાન-
સંસારમાં અન્ય રહે ન ભાન !

ક્રમે ક્રમે ઉન્નત ઉર થાય,
હૈયે ન સંકુચિત હર્ષ માય !

એ ઉચ્ચ વિદ્યા તણી પૂર્ણ સેવા
કરૂં સદા જીવનમાં સુખે આ !

હુ બ્રહ્મચારી અથવા ગૃહસ્થ,
યુવાન કે વૃદ્ધ છતા તટસ્થ—

રહી, કરૂં નિત્ય ઉપાસના એ
ઇચ્છા—બધા જીવનમા—ઉરે છે !

વિદ્યાર્થીનુ જીવન વ્યર્થ શાને—
મળે યદિ ઇષ્ટ ન અન્ત પૂર્વે ?

મળી ચૂકયું તે ન મળ્યુ થશે ના,
બાકી રહ્યુ તે મળવાની આશા !

વિદ્યાર્થીની આશ સદા ફળે છે !
શું વ્યર્થતા એ કદિયે સહે છે ?

અપૂર્ણ આશા યદિ કે રહે છે—
તે કોઇ કાલે પણ પૂર્ણ થાયે !
વિદ્યાર્થીની ઉર્મિ ન અન્ય કે છે !
વિદ્યાર્થીની ઉર્મિ અનન્ત આ છેઃ—
" વિદ્યાની સેવા મુજ ચિત્ત ચાહે,
આયુ બધુ અર્પવુ એ પ્રવાહે !

જ્ઞાનસુધા—અક્ટોબર ૧૯૦૮

૮૯

બલવીર બાળકો.

આશાની ધુન.

બાળકો ! બલવીર બનિયે,
બાળકો ! બલવીર.
વીર વિક્રમ સમ વિચરિયે,
સ્થિર પદ પાછા ન ભરિયે,
પથ પ્રગતિના વિરચિયે
બાળકો ! બલવીર.
સત્વના રસ પાન કરિયે,
સત્યના જ્યોતિ જ ઝીલિયે,
પ્રબળ નિર્મળ દેહ ધરિયે,
બાળકો ! બલવીર.

સ્નિગ્ધ નિર્ભય મીટ ભરિયે,
બોલ ઉજળા ફુલ વહિયે,
આત્મદર્શન એમ ધરિયે,
બાળકો ! બલવીર.

દેવના તો દૂત બનિયે,
ચેતના દીન ફિર ભરિયે.
સ્વર્ગ સુંદર એમ રચિયે,
બાલકો ! બલવીર.

લલિત

૯૦

હિન્દ બ્રિટનના અમે બાળકો.

હિન્દ બ્રિટનના અમે બાળકો
અમ નૃપેન્દ્ર પંચમ જય રાજ.
સ્વદેશ હિન્દુસ્થાન અમારો
સ્વરાજ્ય અમ હિન્દી સામ્રાજ્ય

હિન્દ બ્રિટનના અમે બાળકો
બ્રિટન અમ બાહુ બળવત.
સ્તમ્ભ હિન્દીજન અમે બ્રિટનના
પ્રભુ રચિત એ ઋણાનુબન્ધ

હિન્દ બ્રિટનના અમે બાળકો
ધ્વજા એકતાની ધરનાર;
બ્રિટનનું સ્વસ્થાન હિન્દ અમ
મહારાજ્યને મ્હલાવનાર

લલિત.

૯૧

કોણ ધરાયું.

ઝીલો ઝીલોને અમૃત ધાર રે
ઝીલતા કોણ ધરાયુ ?
પીયો પીયોને અમૃત ધાર રે
પીતા કોણ રે ધરાયું ?
વસો વસોને વૈકુંઠ ધામ રે
વસી કોણ રે ધરાયું ?
એ અનન્ત હૈયાના હેત રે
પામી કોણ ધરાયું ?
એ સહસ્ર સૂરજની આંખ રે
નીરખી કોણ ધરાયું ?
એ કોટિક ચન્દ્રના તેજ રે
ચીચી કોણ ધરાયું ?
એ દયાના દરશન દરિયાવ રે
પાર કોથી પમાયુ ?

પામો પીયો દીયોને દાન રે

દેતાં કોણ ધરાયું ?

મૂળજી દુર્લભજી વેદ.

૯૨

મઢૂલી.

(" કાનુડો ન જાણે મ્હારી પીડ ' મીરાના એ ભજનની ધુન)

મઢૂલી મજાની પેલે તીર,

સંતો વ્હાલાં !

અનેરી અમારી એ લગીર !

વૃક્ષો વેલડિયોવાળા,

કુમળાં ફળ ફુલ રસાળા,

લઇ જાવ લ્હાણા એ લગીર !

સંતો વ્હાલાં !

મનની કંઇ મોજ મજાઓ,

રસિયા ઉરનો કંઈ લ્હાવો,

લેવાને આવજો લગીર !

સંતો વ્હાલા !

સ્હામે સંસારી વિલસે.

વચ્ચે જીવનસરિતા વ્હે

રેલવિયે ત્યાં રસરંગ લગીર !

સંતો વ્હાલા !

ફિડવાય સફર સહિયારી,
સુખ દુ:ખની કંથા ધારી:
આનન્દ ઓર એ લગીર !
સતો વ્હાલાં !

લગની સ્હેવા સ્હાવાની,
ગીતડા પ્રભુના ગાવાની,
લાગે તે આવજો લગીર !
સતો વ્હાલા !

મહુલી મજાની પેલે તીર,
સતો વ્હાલા !
અનેરી અમારી એ લગીર !

લલિત.

૯૩

વ્હાલાંઓને ઉપદેશ.

(આધ૧૭ સદેશો—એ રાગ)

સાંભળજો, વ્હાલાંઓ ! વચનો દીનનાઃ
દીનપણું છે પરમ દયાનું પાત્ર જો !
મોટો એ અધિકાર તમારો માનવી
અધિકારી છો જેના માનવ માત્ર જો !

એક પિતા પરમેશ્વર જાણો આપણો.
નિકટ સગાંઓ સમજો ભાઇ બહેન જો!
નીકો ન્હાની મોટી જે જીવો તણીઃ
વહતુ તેમા એક અખંડિત વહેન જો!

હસનારાંઓ સાથે હસવાનું ઘટે,
રડનારાંની સાથે રડવું તેમ જો!
એક બીજાના આસુડાઓ લૂછતા.
ઉંચા ચડશો સ્ત્રી પુરૂષો સૌ એમ જો!

ભૂતદયા છે ધર્મ બધાના મૂળમા
સઘળાએ સન્તોનો એ ઉપદેશ જો!
દિવ્ય દયા સાગર, યાચંતાં આપજો.
દીન જનોને અમને એનો લેશ જો!

મણિશંકર રતનજી ભટ્ટ.

૯૪

મેમાનને વિનંતિ.

(કાફી.)

અમે તો આજ તમારા,
બે દિનના મેમાન,
સફળ કરો આ સહજ સમાગમ.
સુખનુ એજ નિદાન—અમે૦

આવ્યા જેમ જશું તે રીતે,
સર્વે એમ સમાન;
પાછા કોઇ દિને નહિ મળીએ,
ક્યા કરશો સન્માન ?—અમે૦

સાચવજો સંબંધ પરસ્પર,
ધર્મે રાખી ધ્યાન,
સંપી સદ્‌ગુણ લેજો દેજો,
દૂર કરી અભિમાન,—અમે૦

લેશ નથી અમને અંતરમા,
માન અને અપમાન.
હોય કશી કડવાશ અમારી,
તો પ્રિય કરજો પાન,—અમે૦

કેશવ હરિએ કરૂણા કીધી,
ન ભમો ભૂલી ભાન,
તત્ત્વે તાન રહે છે તેને,
થાય ન જરીએ જાન.—અમે૦

કેશવલાલ હરિરામ

૯૫

રમતા રામ.

અમે તો સદાય રમતા રામ
અમારો ધર્મ એ જ આરામ !
બ્રહ્મચર્યનુ તેજ અમોમા
ઝગમગતા ઝળકાવે રામ

સંત સંગથી પંથ સત્યને પાળતા,
ઉર ઉછળે અભિરામઃ
અમે તો સદાય રમતા રામ.

વિચારમાં કોમળ, આચારે કઠોર,
થાવાનો અભ્યાસ,
સ્વજન સમાં સઉને વ્હાવાં સ્હાવાં
એ સંસાર તણો તો સારઃ
અમે તો સદાય રમતા રામ.

લલિત

૯૬

રામ સ્મરણ

પદ.

ઘટ ઘટમાં તું રામ
રામ ઉપજાવે, રામ બચાવે,
મારે તે પણ રામ–રામ રામ રે ઘટ ઘટ૦ ૧
રામ સુમતિ દે, રામ કિરતી દે,
દે મુક્તિ પણ રામ–રામ રામ રે ઘટ ઘટ૦ ૨
રામ ભિતરમાં, રામ બહિરમાં,
સહુનો સાક્ષી રામ–રામ રામ રે ઘટ ઘટ૦ ૩

નર્મદાશંકર.

૯૭

હરિ શરણ

હરિ ! હરિ ! તમ શરણે,
હરિ ! હરિ ! તમ ચરણે,
હરિ ! હરિ ! તમ નમણે,
શરણે, ચરણે, નમણે નાથ સ્વીકારજો, સ્વીકારજો.

હરિ ! હરિ ! આપ દગે,
હરિ ! હરિ ! આપ રૂપે,
હરિ ! હરિ ! આપ સુખે,
એ દગ. રૂપ, સુખના નેહને નાથ ઝીલાવજો, ઝીલાવજો

હરિ ! હરિ ! જગ અનૂપે,
હરિ ! હરિ ! સહુ સ્વજને.
હરિ ! હરિ ! નિજને રૂપે.
અનપે. સ્વજને, નિજરૂપ સ્વરૂપ દેખાડજો, દેખાડજો

હરિ ! હરિ ! સહુ જીવને.
હરિ ! હરિ ! સહુ જગતે.
હરિ ! હરિ ! નિજ કુંજે
જીવને જગતે. નિજ કુંજે નાથ ! નિભાવજો, નિભાવજો

મૂળજી દુર્લભજી વેદ

સમાપ્ત.

અનુક્રમણિકા.

(કાવ્યના શરૂવાતના શબ્દો પ્રમાણે)